

М. В. Жукович

Літаратурнае чытанне

3

Частка 1

М. В. Жуковіч

Літаратурнае чытанне

Вучэбны дапаможнік для **3** класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання

У дзвюх частках

Частка 1

*Дапушчана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

2-е выданне, перапрацаванае і дапоўненае

Мінск

Нацыянальны інстытут адукацыі

2023

УДК 821.161.3.09(075.2=161.3)

ББК 88.3(4Бей)я71

Ж86

Р э ц е н з е н т ы:

кафедра дашкольнай і пачатковай адукацыі педагагічнага факультэта ўстановы адукацыі «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава» (дацэнт кафедры, кандыдат філалагічных навук, дацэнт *Н. В. Крыцкая*);

намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце дзяржаўнай установы адукацыі «Гімназія № 3 імя В. З. Каржа г. Пінска», настаўнік пачатковых класаў кваліфікацыйнай катэгорыі «настаўнік-метадыст» *В. Б. Атліванова*

ISBN 978-985-893-311-1 (ч. 1)

ISBN 978-985-893-310-4

© Жуковіч М. В., 2017

© Жуковіч М. В., 2023, са змяненнямі

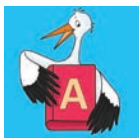
© Афармленне. НМУ «Нацыянальны інстытут адукацыі», 2023

Дарагія дзяўчынкі і хлопчыкі!

Запрашаем вас у літаратурнае падарожжа разам з разумным казачным Буслікам. На старонках вучэбнага дапаможніка ён нагадае вам пра ўжо вядомае, раскажа многа новага, а таксама дасць карысныя парады. Буслік — майстар хітрых пытанняў і заданняў. Чытайце, думайце і разважайце. Для цікавага падарожжа з Буслікам выкарыстаны наступныя ўмоўныя абазначэнні:

— пытанні і заданні;

— тлумачальны слоўнік;

— работа ў парах (групах).

Перад вандроўкай рэкамендуем спачатку навучыцца працаваць з вучэбным дапаможнікам:

- Звярніцеся да зместу кнігі.

- Знайдзіце ў змесце назву першага раздзела «Прыгожая птушка пер’ем, а чалавек вучэннем». Якім творам ён пачынаецца? Якім заканчваецца?

- Назавіце творы, аўтары якіх вам вядомы.

- Пагартайце старонкі іншых раздзелаў. Звярніце ўвагу на загаловкі твораў і малюнкi. Што яны падказваюць?

- Разгледзьце форзацы кнігі. Якую дапамогу могуць аказаць вам памяткі, змешчаныя на іх?

Спадзяёмся, што літаратурнае падарожжа разам з Буслікам будзе для вас па-сапраўднаму захапляльным. Вы прыгадаеце творы ўжо вядомых пісьменнікаў, пазнаёміцеся з новымі аўтарамі і іх творамі. Навучыцеся разумець пачуцці літаратурных герояў і прычыны іх учынкаў.

Цікавага вам падарожжа!

Аўтар

ПРЫГОЖАЯ ПТУШКА ПЕР'ЕМ, А ЧАЛАВЕК ВУЧЭННЕМ

Мы працягнем знаёміцца з цікавымі і павучальнымі творамі на школьную тэму, пра імкненне да вучобы і пазнання навакольнага свету.

Мы будзем вучыцца:

- ✓ вызначаць у вершах і апавяданнях дзейных асоб;
- ✓ даваць ім характарыстыку;
- ✓ выразна чытаць па ролях урыўкі твораў;
- ✓ выказваць свае адносіны да прачытанага;
- ✓ складаць казку па серыі малюнкаў і апорных словах.

Варта задумацца. Што трэба рабіць, каб мець поспехі ў вучобе і працы?

Творчае заданне

1. Разгледзьце малюнак (с. 5).

2. Адкажыце на пытанні.

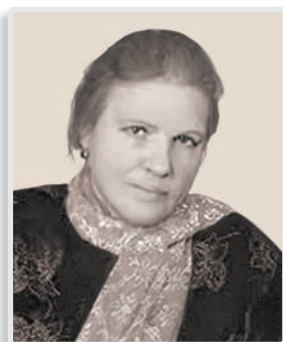
1) Каго вы бачыце на малюнку?

2) Які момант з жыцця вучняў адлюстраваны?

Па чым вы здагадаліся?

3) Як выглядаюць твары настаўніцы і вучняў?

4) Пра што, на вашу думку, могуць гутарыць настаўніца і дзеці?

НИНА ГАЛІНОЎСКАЯ

Дзень добры, школа!

Восень дзяцей сустракае.
— Дзень добры! — вітае здалёк. —
Гатовы да школы? — пытае.
— Гатовы! Чакаем званок!
І лета падносіць букеты:
— Віншую з заняткамі вас!
Сігналіць на старце ракета —
У вырай збірацца мне час.

— Выдатных адзнак вам, бывайце! —
У небе крычаць жураўлі. —
Зімой нас шукайце на карце,
Вясной — на радзімай зямлі.
— Дзень добры, любімая школа!
Мы дружныя будзем з табой!..
І восень з усмешкай вясёлай
Ідзе ўрачыстай хадой.

1. З кім размаўлялі дзеці па дарозе ў школу?
2. Як аднесліся да вучняў восень, лета і жураўлі? Дакажыце сваю думку радкамі з твора.
3. Растлумачце сэнс слоў жураўлёў:
Зімой нас шукайце на карце,
Вясной — на радзімай зямлі.
4. Чым змест гэтага верша падобны на казку?
5. З якім настроем ідуць вучні ў школу? Адкаж падмацуйце адпаведнымі радкамі.
6. Разгледзьце ілюстрацыю на с. 6. Вызначце, якая з гераінь з'яўляецца восенню, а якая — летам. Прачытайце радкі верша, якія адносяцца да ілюстрацыі.

Размяркуйце ролі і выразна прачытайце твор па ролях, захоўваючы патрэбную інтанацыю, рытм і паўзы.

Давайце абмяркуем. Падзяліцеся сваімі ўражан-
нямі ад сустрэчы з настаўніцай і аднакласнікамі
ў першы дзень заняткаў у трэцім класе. Які на-
строй быў у вас? Чаму?

ПРЫКАЗКІ

- Кнігі чытаеш — свет адкрываеш.
- Хто без навукі, той як бязрукі.
- Навука не мучыць, а жыць вучыць.
- Дзе няма ведаў, там не будзе смеласці.
- У каго веды — у таго і сіла.

Маўленчая размінка. Прачытайце і адгадайце
загадку. У час чытання правільна вымаўляйце
гукі [дз’], [р], [ц’].

ЗАГАДКА

Ніколі не сядзіць.
Не можа сам хадзіць,
але па полі ходзіць,
калі тры м’альцы водзяць.

Васіль Жуковіч.

Руда́ — прыродная сыравіна, якая змя-
шчае ў сабе метал.

Сукáць (ніткі) — звіваць, скручваць не-
калькі нітак у адну.

Сягаць (разм.) — рухацца.

Геóлаг — спецыяліст, які шукае карысныя выкапні, ці вучоны, які вывучае цвёрдую, вадкую і газападобную матэрыі Зямлі.

Шахта — месца ці прадпрыемства здабычы карысных выкапняў.

Нафта — гаручая і масляністая вадкасць цёмнага колеру, з якой атрымліваюць бензін, газу, мазут і іншыя рэчывы.

ЛІДЗІЯ АРАБЕЙ

Новы сшытак

Косцік вельмі любіў пачынаць новы сшытак. І першыя старонкі пісаў заўсёды вельмі акуратна, старанна. Літары выходзілі роўныя і прыгожыя.

Але чым далей пісалася ў сшытку, тым бруднейшыя выходзілі старонкі, крывейшыя літары. А як перавальвала за палавіну, тут ужо невядома што рабілася. Літары пачыналі нібыта скакаць — то вылазіць зверху за лінейку, то сягаць пад яе, рабіліся нібы гарбатыя.

Косціку і самому брыдка было глядзець на сапсаваны сшытак, і ён, не дапісаўшы яго да канца, кідаў і браў новы. Але з новым сшыткам

выходзіла тое самае: зноў мазаніна, крывыя літары. І зноў прыходзілася браць новы.

Аднойчы тата спыніўся каля стала, за якім рабіў урокі Косцік. Узяў у рукі адкінуты сшытак.

— Бачу, сыноч, не цэніш ты людской работы, — сказаў ён.

— Якая работа! — запырэчыў сын. — Колькі там той сшытак каштуе!

— Колькі каштуе, — паківаў з дакорам галавою тата. — А ці ведаеш ты, колькі трэба працы, каб такі сшытак зрабіць?!

— Падумаеш, — сказаў Косцік. — Некалькі лістоў сашчапіць!..

— А як тыя лісткі робяцца, ты ведаеш?

— З паперы.

— Так, з паперы, а папера з чаго?

Косцік маўчаў.

— Папера з дрэва робіцца, — пачаў тлумачыць тата. — Значыць, каб сшытак зрабіць, трэба дрэва спілаваць... А каб дрэва спілаваць, бензапіла патрэбна... А пілу з металу робяць... А каб метал атрымаць, трэба спачатку руду знайсці... Потым вывезці яе з шахтаў на машынах, на цягніках... А машыны ды цягнікі таксама зрабіць трэба. Так што на твой сшытак сотні людзей працуюць, а можа, і тысячы. Геолагі руду шукаюць, сталевары метал выплаўляюць, рабочыя машыны робяць, машыністы ды шафёры водзяць цягнікі,

самазвалы. А для той пілы, для самазвала яшчэ і бензін патрэбны, значыць, і нафту трэба з зямлі здабыць...

Косцік слухаў тату і дзівіўся. Ён ніколі не думаў, што звычайны сшытак робяць так шмат людзей.

— А тое дрэва? — гаварыў тата. — Яно расло, можа, сто гадоў, а яго спілаваць трэба, завезці на фабрыку, каб паперу на твой сшытак зрабіць. У клетачку ці ў лінейку. А ты дапішаш сшытак да палавіны і выкідаеш... І новы пачынаеш...

«Цікава, — думаў Косцік. — Калі на звычайны сшытак працуе тысяча чалавек, то як жа на ўсё астатняе?» І ён спытаў:

— А штаны мае таксама многа людзей рабіла?

— Таксама, сыноч, — адказаў тата. — Спа-
чатку трэба было лён пасеяць ды даглядаць лён,
каб вырас. Потым на станках ніткі сукáць, фар-
баваць іх. З тых нітак тканіну ткаць, потым на
машынах з тканіны штаны шыць. А станкі ды
машыны зноў жа з металу робяць, а метал —
з руды... Усюды праца чалавечая, каб не яна,
нічога не меў бы ты, а жыў, як першабытны
чалавек, у пячоры.

Косцік аглédзеў свой стол. На ім ляжалі кніж-
кі, сшыткі, каляровыя алоўкі, ручка, лінейка.
Ён узяў у рукі лінейку. І раптам уявіў, колькі
людзей рабіла гэтую няхітрую прыладу. Асця-
рожна паклаў лінейку на стол, падсунуў да сябе
недапісаны сшытак. І даў цвёрдае слова — па-
куль гэтага не дапіша, новага не пачне.

1. Хто дзейнічае ў апавяданні?
2. Што вы даведаліся пра Косціка?
3. Чаму тата вырашыў расказаць сыну пра за-
трачаную на выраб аднаго сшытка працу?
4. Які ўрок бацька даў сыну?
5. Ці ўдалося тату пераканаць Косціка? Чаму? Ад-
каз падмацуйце адпаведнымі радкамі з твора.
6. Разгледзьце ілюстрацыю да твора на с. 11.
Паразважайце, ці ўдалося мастаку перадаць
рысы характару галоўных герояў.

Размяркуйце ролі і выразна прачытайце апавяданне па ролях.

Давайце абмяркуем. Якія жыццёвыя ўрокі вы атрымалі ад сваіх бацькоў?

Маўленчая размінка. Прачытайце верш. Выразна вымаўляйце гукі [ў], [дз’], [ч], [ц’]. Раствлумачце выраз «З вольным летам развітаўся».

ВЕРАСЕНЬ

Мне Верасень рукú падаў:

— Ты ў школу свой партфель сабраў?

— Сабраў партфель і сам сабраўся,

І з вольным летам развітаўся.

— Куды ж цяпер твой дзень імчыцца?

— Вучыцца, Верасень, вучыцца.

Сяргей Панізінік.

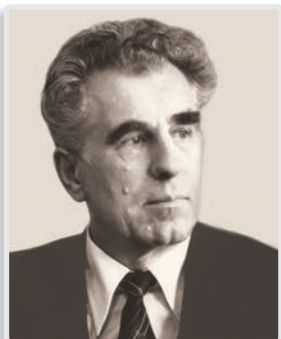

Рáнец — заплечная, часта жорсткая, у ад-розненне ад рукзака, сумка.

(Ад пачуццяў) **збýтку** — тут: у значэнні многа, *рус.* от переизбытка.

Прóста жах — страшна, жахліва.

Дадóлу — уніз, да зямлі.

НІЛ ГІЛЕВІЧ

Калі ранец лёгкі і калі цяжкі?

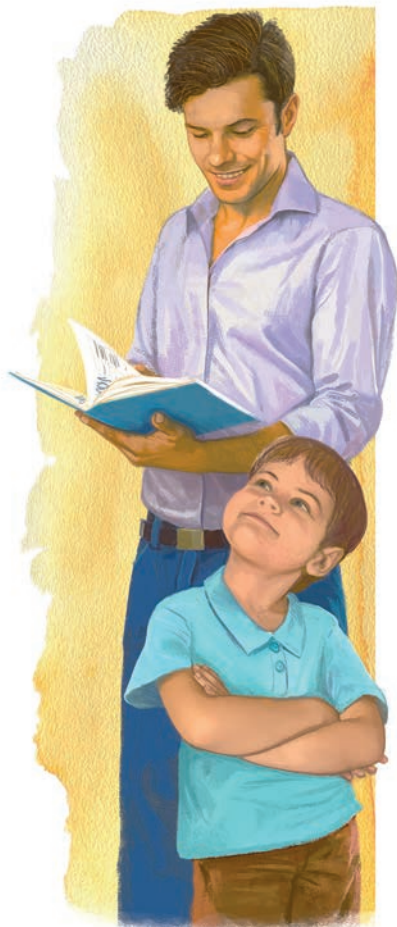
Школьны ранец
Можа быць
І цяжкі, і лёгкі.
А чаму і як, сябры, —
Запытайце ў Лёўкі.

Ён са школы ўчора бег
Праз усю дарогу —
Толькі ранца
На сабе
Не адчуў ні троху.

Хоць было
У ранцы тым
Кніг бітком набіта,
А здаваўся ён пустым,
Без вагі нібыта.

Ветру хуткага хутчэй
Лёўка ўбег у хату
І адразу ад дзвярэй
Гучна крыкнуў тату:

— Паглядзі,
Што я прынёс:

«Дзесяць» у кожным сшытку!..
І глядзеў угору нос —
Ад пачуццяў збытку.

А сягоння —
Проста жах:
Лёўка наш са школы
Крочыў ледзьве не ў слязах —
Гэткі невясёлы.

Ранец новенькі такім
Непрыгожым здаўся,
А цяжэрны —
Хоць ты кінь! —
Лёўка аж згінаўся.
І глядзеў не ўгору нос,
А ў зямлю,
Дадолу...

Што ж такое Лёўка нёс?
Што валок дадому?

Паводле Ніла Гілевіча.

1. Хто з'яўляецца героем верша? Што вы даведаліся пра яго?
2. У якім значэнні (прамым ці пераносным) ужыты ў вершы словы «лёгка» і «цяжка»?
3. Што абазначаюць выразы «Кніг бітком набіта» і «І глядзеў угору нос»? Патлумачце.

4. Ад чаго залежала вага ранца хлопчыка? А яго настрой?
5. Як супаколілі б вы Лёўку пры сустрэчы?
6. Што трэба рабіць, каб ранец здаваўся заўсёды лёгкім?
7. Разгледзьце ілюстрацыі да верша (с. 14—15). Ці спадабаліся яны вам? Чаму? Прачытайце эпізоды, да якіх яны адносяцца.
8. Падрыхтуйце выразнае чытанне твора. Якія радкі патрэбна чытаць не спяшаючыся, а якія — больш хутка? Чаму?

Давайце абмяркуем. Што вы можаце сказаць пра свае ранцы (рукзакі)? Ці бываюць яны цяжкімі ў вас?

ЗАГАДКА

Дом-палац стаіць высокі.
 Нашых ведаў там вытокі.
 Радасць свеціцца наўкола...
 Ну, вядома, гэта —

Уладзімір Мазго.

Надвяхоркам — парá перад самым надыходам вечара.

Зноўку — яшчэ раз.

Шáстаць — утвараць лёгкі шум, шоргат.

МАР'ЯН ДУКСА

Ці так чытала?

Так чытала, так гартала,
аж пакуль не цёмна стала.
І ў суботу, і ў нядзелю
я на літары глядзела.

З кніжкай ела,
з кніжкай спала,
з кніжкай па двары гуляла,
з ёй у сад хадзіла я,
з ёй была ля ручая,
з ёй сядзела рана-рана
ля блакітнага экрана.

Нават кнігі не закрыла,
як з сяброўкай гаварыла.
Надвячоркам звонка-звонка
зноўку шастала старонкай.

Так вучыла, так гартала —
толькі тройку атрымала!
Можа, я не так чытала?..

1. Што вы адкажаце дзяўчынцы на яе пытанне?
2. Што стала прычынай няўважлівага чытання?
Якая з прычын такога чытання часткова адлюстравана на малюнку?

3. Якіх якасцей характару не хапае гераіні (*стараннасці, уважлівасці, працавітасці, гасціннасці, дабрыні, настойлівасці*)?
4. З якім настроем трэба чытаць верш (з *вясёлым, сумным, незадаволеным*)? Чаму?

Што аб'ядноўвае творы «Калі ранец лёгкі і калі цяжкі?» Ніла Гілевіча і «Ці так чытала?» Мар'яна Дуксы?

Параўнайце герояў гэтых вершаў. Чым яны адрозніваюцца?

Давайце абмяркуем. Уявіце, што вы сустрэліся з гераіняй верша. Якія парады дасце дзяўчынцы, каб яна дабілася поспехаў у вучобе?

Маўленчая размінка. Прачытайце ўрывак з верша Міколы Чарняўскага. Правільна вымаўляйце гукі [ў], [дз'], [ц'].

Звініць званок, рассыпаў смех наўкола —
Ён сумаваў без нас у вольны час.
Дзень добры, верасень!
Дзень добры, школа!
Дзень добры, наш утульны, светлы клас.

Свавóліць — весяліцца, забаўляцца, дурэць; рабіць так, як захацацца.

ВАСІЛЬ ХОМЧАНКА

Крыўда

Вярнуўся Косцік са школы злос-
ным.

— Ты чаму такі? — спытала маці.

— Мне двойку паставілі. За ката.

— За якога ката?

— Вось, — раскрыў Косцік сшытак. — Хіба
я дрэнна яго намалюваў?

Кот быў прыгожы. Хвост — трубой, вусы
белыя, шэрць, як у тыгра, паласатая.

— Добры кот, — сказала маці.

— А настаўніцы не спадабаўся. Двойку паста-
віла.

— Ты, магчыма, сваволіў на ўроку выяўлен-
чага мастацтва?

— Не, — адказаў Косцік. — У нас сённа не было выяўленчага мастацтва. Я намалюваў яго на ўроку матэматыкі.

Паводле Васіля Хомчанкі.

Паразважайце, пра што маглі гаварыць маці з сынам.

Трэба яму патлумачыць, што на ўроку нельга займацца пабочнымі справамі.

1. Чаму Косцік вярнуўся са школы ў дрэнным настроі?
2. Паразважайце, за што настаўніца паставіла Косціку двойку.
3. Якія паводзіны і дзеянні вучняў спрыяюць паспяховаму навучанню?
4. Як вы разумеете сэнс назвы апавядання?

Размяркуйце ролі і выразна прачытайце твор па ролях.

Творчае заданне

1. Разгледзьце малюнкi (с. 21).
2. Адкажыце на пытанні.
 - 1) Чым займаліся на палянцы звяры?
 - 2) Каго Зайчык убачыў на дарозе? Куды ішлі звяры?
 - 3) Чаму Зайчык заплакаў? Хто яго супакоіў?

- 4) Куды прыйшоў Зайчык? З якой мэтай?
5) Як яго сустрэлі Бусел-настаўнік і вучні?

3. Складзіце невялікую казку па малюнках. Выкарыстайце апорныя словы, спалучэнні слоў і сказы.

Апорныя словы, спалучэнні слоў і сказы: на палянцы; гулялі ў футбол; на варотах; сумны Зайчык; па дарозе; з ранцамі; заплакаў; таксама хоча вучыцца; Сарока; пачала супакойваць; папрасіць у бацькоў; новенькі ранец; адправіўся ў лясную школу; прывітаўся; Бусел-настаўнік запрасіў сесці; Зайчык узрадаваўся; стаў вучнем.

4. Вызначце галоўную думку складзенай казкі.

ПРАВЕРЦЕ СЯБЕ

Ведаю...

1. Хто з герояў сказаў гэтыя словы?
 - а) Зімой нас шукайце на карце,
Вясной — на радзімай зямлі;
 - б) — Паглядзі,
Што я прынёс:
«Дзесяць» у кожным сшытку!..;
 - в) Так вучыла, так гартала —
толькі тройку атрымала!
Можа, я не так чытала?..
2. Адкажыце на пытанні.
 - а) Чаму Лёўку з верша Ніла Гілевіча «Калі ранец лёгкі і калі цяжкі?» ранец здаваўся то лёгкім, то цяжкім?
 - б) Чаго не хапала ў характары гераіні з верша «Ці так чытала?» Мар’яна Дуксы?
 - в) Якое цвёрдае слова даў сам сабе Косцік з апавядання Лідзіі Арабей «Новы сшытак»? Чаму?

Разумею, магу растлумачыць...

1. Які твор з гэтага раздзела асабліва спадабаўся? Чаму?
2. Якія ўменні і якасці, на вашу думку, трэба развіваць у сябе, каб пазнаваць невядомае?

УВОСЕНЬ І ВЕРАБЕЙ БАГАТЫ

Мы працягнем знаёмства з творамі пра прыгажосць восеньскай прыроды; пра змены і з’явы, якія адбываюцца ў гэтую пару года.

Мы будзем вучыцца:

- ✓ вызначаць і перадаваць настрой вершаў;
- ✓ вылучаць у творах вобразныя словы пры апісанні восеньскага пейзажу;
- ✓ слоўна маляваць карціны восеньскай прыроды;
- ✓ вылучаць сэнсавыя часткі апавядання, вызначаць галоўнае ў кожнай частцы;
- ✓ падрабязна пераказваць змест апавядальнага тэксту па плане.

Варта задумацца. Чым захапляе беларускіх пісьменнікаў восень? Якім асеннім вобразам яны найчасцей аддаюць перавагу?

ВОСЕНЬСКІЯ ПЕСНІ

Восень мая, восень...

— Ой, восень мая, восень,
Восень сцюдзёная,
Чаго ты рана захаладала?
— Я й не раненька,
Я й не позненька —
Калі мая парá прыйшла.
Лісточак апаў, зямельку ўслаў —
Вось мая і парá прыйшла.
Рэчкі сталі, пазамярзалі —
Вось мая й другая парá.

1. Хто з кім, на вашу думку, размаўляе ў песні?
2. З якім пытаннем звяртаюцца да восені? Прачытайце.
3. Які адказ дала восень? Знайдзіце яго ў тэксце і прачытайце.
4. Назавіце прыкметы восені, узгаданыя ў песні. Якія з прыкмет адлюстраваны на малюнку?
5. Якім настроем, на вашу думку, прасякнута гэтая песня (*вясёлым, радасным, спакойным, мірным ці сумным, трывожным*)?
Прачытайце яе з патрэбнай інтанацыяй (*бойкай, звонкай ці пяшчотнай і ласкавай*).

Танок — танец, карагод.

Ой, у полі лянок брала

Ой, у полі лянок брала,
Сама сябе забаўляла.

Вечарочак прастаяла,
Снапы лёну расстаўляла.

Шкада́, што ночанька прыйшла,
А можа б, я ў танок пайшла.

1. Калі выконвалася гэта песня? Патлумачце. Чым адрозніваецца яна ад папярэдняй?
2. Ці лёгка было спявачкам браць лён? Чаму яны не стаміліся?

Камора — халоднае памяшканне пры хаце для захоўвання ежы, розных хатніх рэчаў.

Салавейка, пташачка маленька

Салавейка, пташачка маленька,
Дзе ж ты будзеш зімку зімаваці?

Дзе ж ты будзеш зімку зімаваці,
Дзе ж ты будзеш гняздзечка звіваці?

Не ляці ты за сіняе мора,
Звей гняздзечка ў маёй каморы.
Ты нас будзеш песняй весяліці,
А мы будзем хлебушкам карміці.
Ты нам будзеш песенькі спяваці,
Стане ўзімку лёцейка ў хаце.

1. Паміж кім, на вашу думку, адбываецца размова ў песні?
2. Як вы разумееце выраз «Стане ўзімку лецейка ў хаце»? Патлумачце.
3. Назавіце ў песні ласкавыя словы. Аб чым яны сведчаць?
4. Якія словы ў песні рыфмуюцца?
5. З якім настроем патрэбна выконваць гэту песню? Чаму вы так думаеце?
6. Падчас выразнага чытання першых трох двухрадкоўяў перадайце спачуванне салавейку, апошнія два чытайце з больш вясёлай інтанацыяй.

Па прапанаваных пытаннях раскажыце пра восеньскія песні.

1. Хто звычайна выконваў восеньскія песні?
2. Калі спяваюць восеньскія песні?
3. Хто з'яўляецца іх героямі?
4. Пра што расказваецца ў восеньскіх песнях?
5. Што ўслаўляецца ў іх?

НАРОДНЫЯ ЗАГАДКІ ПРА ВОСЕНЬСКІЯ З'ЯВЫ ПРЫРОДЫ

● Распластала птушка крылы,
ажно сонца засланіла.

● Ішоў даўгавяз, у сырую зямлю
ўвяз.

● Мяне ўсе просяць, мяне ўсе
чакаюць, як толькі з'яўлюся —
хавацца пачынаюць.

● Нітак многа, а ў клубок не
зматаеш.

● Вісіць — зялёны, ляціць —
жоўты, ляжыць — чорны.

● Ніколі шапкі не здымае,
бо ні адной рукі не мае.

● Ляцелі шэрыя гусі, накідалі
белага пуху.

● Без рук, без ног, а варо-
ты адчыняе.

Чаму карысна ведаць многа загадак і ўмець іх
разгадаваць?

У свеце прыгожага

1. Уважліва разгледзьце рэпрадукцыю карціны мастака Ілы Астравухава «Залатая восень».

2. Адкажыце на пытанні.

1) Які настрой узнік у вас пасля прагляду карціны?

2) Чаму восень называецца залатой?

3) Якія дрэвы адлюстраваны на пярэднім плане карціны?

4) Як выглядае трава?

5) Хто паказаны на сцежцы?

6) Якіх фарбаў на карціне мастак выкарыстаў больш? Чаму?

СЯРГЕЙ ГРАХОЎСКІ

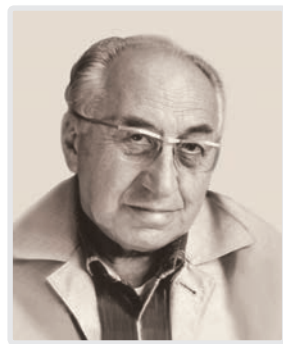
Восень

Адшумела лета
Роснымі лугамі,
Апусцела поле,
Нівы адцвілі.

Праплываюць хмары
Нізка над стагамі,
І ляцяць у вырай
З крыкам жураўлі.

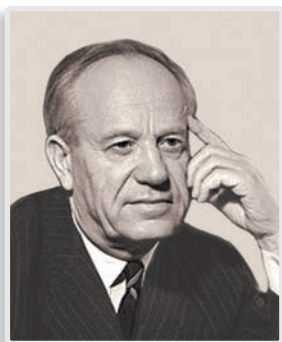
На рабіне скачуць
Шустрыя сініцы,
Пад дажджом намоклі
Клёны і дубы.

Наліліся сокам
Спелыя брусніцы,
І каля дарогі
Выраслі грыбы.

1. На якую тэму напісаны гэты верш? Вызначце яго настрой.
2. Якія малюнкi прыроды вы ўяўлялі ў час чытан-ня твора? Раскажыце.
3. Што сведчыць пра надыход восені? Прачытай-це адпаведныя радкі.

4. Якія з пералічаных прыкмет восені можна назваць сумнымі? Якія выклікаюць радасць? Знайдзіце і прачытайце іх.
5. Падрыхтуйце выразнае чытанне верша, захоўваючы адпаведны настрой і інтанацыю. Не забывайце вытрымліваць адпаведны рытм і рабіць паўзы.

ПЯТРУСЬ БРОЎКА

Надыход восені

Вось і лета сышло,
Адспявалі калоссі,
Цяжка нам заўважаць,
Як з'яўляецца восень.

Непрыкметна зусім —
Прыплыве павуцінкай,
Гляне жоўтым лістком
З-пад зялёнай хусцінкі.

Усплыве туманом
Над рачулкаю соннай,
Устрывожыць дымком
З пахам бульбы пячонай.

Зачаруе агнём
Маладзенькай рабіны,
На адлёце крылом
Памахае бусліным.

А пасля,
А пасля
Ліст апошні сарвецца...
Ды не знаю, чаму
Ты мне, восень, па сэрцу!

1. Якія пачуцці выклікаў у вас верш Петруся Броўкі? Які настрой аўтара перададзены ў ім?
2. Што вы ўяўлялі ў час чытання твора? Раскажыце.
3. Як вы разумееце выразы: «лета сышло», «адспявалі калоссі», восень «прыплыве павуцінкай», «гляне жоўтым лістком»?
4. Назавіце словы, што абазначаюць дзеянні восені. Якія з іх ужыты ў пераносным сэнсе? Якія з іх «ажыўляюць» восень, робяць яе падобнай да жывой істоты? Знайдзіце і прачытайце гэтыя словы.
5. Ці падабаецца паэту восень? Пацвердзіце радкамі з верша.
6. Разгледзьце ілюстрацыі да верша (с. 30—31). Паразважайце, ці ўдалося мастаку перадаць настрой твора. Чаму вы так думаеце?

У свеце прыгожага

1. Уважліва разгледзьце рэпрадукцыю карціны мастака Сяргея Кавальчука «Хутка восень».

2. Адкажыце на пытанні.

- 1) Ці спадабалася вам карціна? Чым?
- 2) Як выглядае рэчка? Неба? Трава? Дрэвы?
- 3) Па чым можна меркаваць, што гэта пачатак восені?

4) Ці сугучны верш Сяргея Грахоўскага «Восень» і карціна Сяргея Кавальчука? Што іх адрознівае?

Маўленчая размінка. Прачытайце лічылку, правільна вымаўляючы гукі [дз’], [ч], [ш], [р], [ц’].

У лесе, дзе дубкі,
Выраслі баравікі —
Адзін, два, тры, чатыры, пяць...
Трэба ў кошык іх узяць.

Васіль Жуковіч.

Прага́лінка — незарослае месца ў лесе, палянка.

(Нязвыклы) **енк** — стогн, крык.

Наха́бнік — чалавек, які не мае сораму.

Бурало́міна — зваленае бурай дрэва.

Ква́ніцца — мець жаданне, імкнуцца завалодаць чым-небудзь.

РЫГОР ІГНАЦЕНКА

Лістападнік

Неяк асеннім днём блукаў я са стрэльбай па лесе.

У адным месцы пачуў нейкі нязвыклы энк. Здавалася, быццам нехта злёгка на ляльку націскаў і тая падавала свой голас.

Я асцярожна падышоў да залацістага арэшніку і выглянуў з-за куста.

На невяліччай прага́лінцы ляжала струхле-
лая асіна. А на ёй сойка — прыгожая стракатая
птушка. Скача яна ўзбуджана па ствале туды-
сюды ды ўвесь час уніз нешта пазірае.

Вось яна, бачу, скокнула на грыб-губу́, што
казырком рос на асіне, пры самай зямлі, уха-
пілася дзюбкай за нешта шэранькае і пацягнула
на сябе. Гэта, шэранькае, жаласліва і заенчыла!

Пафантазіруйце, што далей адбудзецца ў творы.

Я прыгледзеўся — зайчык! Сойка цягнула яго
за вуха. Звярок не адбіваўся ад птушкі, не спра-
баваў уцячы, а толькі ўсё енчыў, нібыта прасіўся,
каб яго адпусцілі.

— Ах ты, наха́бніца! — абурыву́ся я і замах-
нуўся на птушку рукою. — Прэч адсюль!

Сойка страка́тай хусцінкай спалохана мільга-
нула над прагалінкай і з крыкам знікла ў хвой-
ніку.

Я падышоў да бураломіны. Зайчык быў зусім
яшчэ маленькі і ніку́ды ад мяне не ўцякаў. Такіх
позніх зайчанят паляўнічыя лістападнікамі назы-
ваюць. Я ўзяў яго ў рўкі. Пушысценькі клубочак
зусім не баяўся мяне. Я асцярожна паху́каў на
яго. Зайчаны прыціснулася да далоні і сцішы-
лася. Толькі зрэдку вялікімі карымі вочкамі
бліскала. Але таксама не баязліва, даверліва.

Вельмі мне хацелася гэтага зайчыка дамоў узяць. Вось бы абрадаваліся дзеці такому лясному падарунку. І ўсё ж я ўстрымаўся. Пабаяўся, што кот Барсік, які жыве ў нас, пакрыўдзіць пушысціка.

А каб сойка болей не квапілася на зайчання, я аднёс яго глыбей у лес і пасадзіў пад густую елачку. Зайчыха-маці знойдзе яго там. Няхай жыве малое, няхай патопча зімою мяккі сняжок!

1. Які выпадак давялося назіраць паляўнічаму ў лесе? Прачытайце.
2. Як уратавалі зайчання? Перакажыце гэты эпізод.
3. Чаму паляўнічы не ўзяў зайчыка дамоў? Як гэта характарызуе яго?

4. Хто з'яўляецца героем апавядання: пісьменнік ці паляўнічы? Чаму вы так думаеце?
5. Да слова «зайчык» падбярыце з тэксту адна-каранёвыя/роднасныя словы.
6. Навошта пісьменнік раскажаў гэту гісторыю пра зайчыка?
7. Разгледзьце ілюстрацыю да апавядання. Да якога эпізоду яна зроблена? Вусна апішыце малюнкi, якія можна зрабіць да іншых эпізодаў твора.

Падрабязна перакажыце змест апавядання па плане.

П л а н

1. У лесе пачуўся нязвыклы енк.
2. Сойка цягне за вуха шэранькае зайчаня.
3. Нахабніца знікла.
4. Паляўнічы трымае зайчыка ў руках.
5. Дужа хацелася ўзяць яго дамоў.
6. Няхай жыве малое.

Давайце абмяркуем. Ці даводзілася вам быць у асеннім лесе? Раскажыце, што цікавага вы бачылі ў ім.

ЗАГАДКА

Улетку шэранькі, узімку беленькі,
доўгія вушы мае, хутка ў лес уцякае.

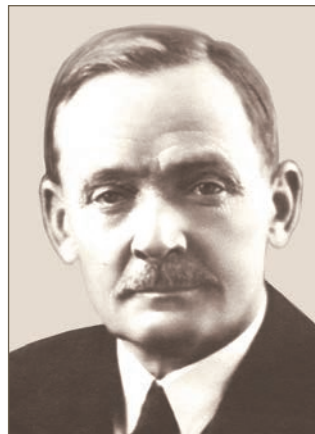

ЯНКА КУПАЛА

Сапраўднае імя і прозвішча пісьменніка — Іван Луцэвіч.

Пісьменнік нарадзіўся якраз на Купалле. Таму і псеўданім (выдуманая прозвішча) выбраў сабе такі — Купала. Ясь, так у маленстве звалі яго бацькі, рос задумённым, дапытлівым і ўражлівым хлопчыкам. Ён вельмі любіў лес, куды часта хадзіў з брацікамі і сястрычкамі ў грыбы, ягады, арэхі. Яся прываблівала і захапляла прыгажосць роднай зямлі.

Для дзяцей Янка Купала напісаў такія вядомыя вершы, як «Хлопчык і лётчык», «Сыны», «Сын і маці», «Алеся» і іншыя творы.

Павал — павалены лес, буралом.

Лістапад

З буйных ліп і бяроз
Лісты валяцца.
Між павалаў і лоз
Рассыпаюцца.

Шапацяць, шалясцяць
Залацістыя,
Увысь галінкі глядзяць
Пусталістыя.

А як прыйдзе вясна —
Усё адменіцца,
І галінкі ізноў
Зазялёняцца.

1. Які настрой верша: вясёлы ці сумны? Паразважайце.
2. Як мяняецца настрой на працягу твора?
3. З дапамогай якіх слоў Янка Купала малюе восеньскія лісты і галінкі? Прачытайце.
4. Ці падабаецца паэту лістапад? Дакажыце.
5. Ці адпавядаюць малюнку зместу верша? Чаму? Якія яшчэ малюнкi можна намаляваць да твора? Вусна апішыце іх.
6. Чым падобныя вершы «Восень» Сяргея Грахоўскага і «Лістапад» Янкі Купалы? Якая восень апісваецца ў кожным з іх?
7. Вывучыце верш на памяць.

Крамяны — цвёрды.

ПІМЕН ПАНЧАНКА

У грыбы

Бярыце, дзеці, кошкі,
Паедзем мы на пошукі
Тугіх баравікоў.

А то яны застояцца,
Пад лісцямі затояцца
Ад лісаў і ваўкоў.

Вясёлая трывога
Прагнала моцны сон...
Блакітная дарога
З асенніх верасоў.

А бор такі духмяны,
Загадкавы такі!
Крамяныя, румяныя
Стаяць баравікі.

А бабак, сыраежак
Не возьме і гультай.
Хадзі сабе з усмешкай,
Настой лясны глытай.

1. Які настрой выклікаў у вас гэты верш? Чаму?
2. Якая з'ява з жыцця людзей апісана ў творы? Падмацуйце свае думкі адпаведнымі радкамі.
3. Патлумачце сэнс выказаў «тугія баравікі» і «Вясёлая трывога прагнала моцны сон».
4. Прачытайце радкі верша, у якіх расказваецца пра бор і грыбы. Якія пачуцці выклікалі ў вас гэтыя апісанні? Чаму?
5. Паразважайце, чаму аўтар гаворыць, што «бабак, сыраежак не возьме і гультай».
6. Ці можна апісаны паход у грыбы лічыць удалым? Чаму? Што яшчэ цэняць грыбнікі ў лесе? Прачытайце.
7. Разгледзьце ілюстрацыю да гэтага твора. Ці спадабалася яна вам? Чаму? Якія яшчэ малюнкi можна зрабіць да верша? Вусна апішыце іх.
8. Падрыхтуйцеся да выразнага чытання твора. Пастарайцеся пры гэтым перадаць адпаведны настрой паэта.
9. Ці даводзілася вам гэтым летам або восенню збіраць грыбы? Раскажыце пра свой удалы паход у грыбы. Як гэта было?

ЯКУБ КОЛАС

Нарадзіўся Якуб Колас у вёсцы Акінчыцы на Стаўбцоўшчыне ў сям’і лесніка. З маленства ён разам з бацькамі пераязджаў з адной леснічоўкі ў другую. Жыццё ў лясной глушы давала магчымасць уражліваму хлопчыку адчуць чароўную прыгажосць беларускіх краявідаў. Пазней дзіцячыя ўражанні пісьменніка ляглі ў аснову многіх вершаў і апавяданняў, прысвечаных непаўторнай прыгажосці прыроды Беларусі.

Якуб Колас напісаў для дзяцей паэму «Міхасёвы прыгоды», казку «Рак-вусач» і іншыя творы.

Ясныя дні восені

Сярод гнілой восені выдаюцца часам ясныя, светлыя дні. Ціха ўсюды. Вецер не скалыхне ні адзін лісцік, ні адну травінку. Ласкавае неба пазірае на зямлю; нідзе ні хмурынкі. Ясна і хораша, усё роўна як вярнулася лета. Падарыла восень людзям яшчэ некалькі ясных, светлых і цёплых дзён.

Хоць усюды і ціха, цёпла і ясна, але ўжо не вее тым жыццём, якое відаць вясною. Куды ні

кінь вокам, на ўсім бачыш след восені. Хмурны хваёвы лес чуць заслаўся сінім дымком туману... А бярозы, асіны і дубы чырванеюць здалёк сваім лісцем і напамінаюць сабою аб восені. На ўсім ляжыць сіняваты слой не то дыму, не то туману.

А прыслухаешся — такая цішыня навокал!.. Толькі часам закрычаць у небе дзікія гусі, ключом пранясуцца жураўлі і схаваюцца ў сніх хвалях далёкага яснага неба. Крык іх заціхае памалу і замрэ, расплывецца ў цішыні асенняга дня.

Плаўна носіцца ў паветры белая павуціна, сцелецца па зямлі, чапляецца за кусты і сухую траву. Прайшло цёплае лета. Апошнія вы, ясныя дзянькі восені!..

Паводле Якуба Коласа.

1. Якімі днямі восені захапляецца Якуб Колас? Падмацуйце адказ радкамі з твора.
2. Як вы разумееце сэнс выразаў «куды ні кінь вокам» і «гнілая восень»? Раствлумачце.
3. Якія словы і выразы ажыўляюць восеньскія прыкметы? Знайдзіце і прачытайце іх.
4. Якая асноўная думка закладзена пісьменнікам у гэтай пейзажнай замалёўцы?
5. Калі і дзе вы назіралі праяўленне бабінага лета? Раскажыце.

ПРАВЕРЦЕ СЯБЕ

Ведаю...

1. Якія асеннія з'явы адлюстраваны ў вершах і аповяданнях гэтага раздзела? Пацвердзіце свой адказ адпаведнымі ўрыўкамі з твораў.

2. З якіх твораў узяты наступныя радкі?

а) А бор такі духмяны,

Загадкавы такі!

Крамяныя, румяныя

Стаяць баравікі;

б) Вось і лета сышло,

Адспявалі калосі,

Цяжка нам заўважаць,

Як з'яўляецца восень;

в) «Хмурны хваёвы лес чуць заслаўся сінім дымком туману... А бярозы, асіны і дубы чырванеюць здалёк сваім лісцем і напамінаюць сабою аб восені».

3. Аб чым ідзе гаворка ў наступных радках твораў?

а) З буйных ліп і бяроз

Лісты валяцца.

Між павалаў і лоз

Рассыпаюцца;

б) «Сойка цягнула яго за вуха. Звярок не адбіваўся ад птушкі, не спрабаваў уцячы,

а толькі ўсё енчыў, нібыта прасіўся, каб яго адпусцілі».

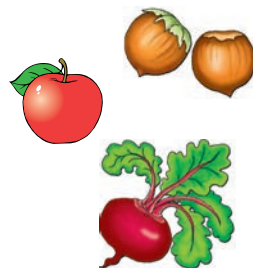
4. Назавіце аповяданні, з якімі вы пазнаёміліся ў раздзеле «Увосень і верабей багаты».

5. Ведаю адгадкі да наступных загадак:

● У маленькім гаршчочку кашка смачненькая.

● Румяны Піліп да палкі прыліп.

● Чырвоненькі пеўнічак у зямліцы спявае.

Разумею, магу растлумачыць...

1. Які з твораў гэтага раздзела вам асабліва спадабаўся? Чаму?

2. Калі і дзе вы назіралі за асенняй прыродай? Што ўразіла вас?

3. На форзацы 1 разгледзьце рэпрадукцыі карцін Вітольда Бялыніцкага-Бірулі «Задуменныя дні восені» і Юрыя Корнікава «Залатая восень». Якая з карцін вам спадабалася больш? Чаму? На якім палатне адлюстравана ранняя восень? На якім — позняя? Патлумачце. Які настрой выклікаюць у вас гэтыя творы жывапісу? Чаму?

ЧАЛАВЕК БЕЗ РАДЗІМЫ, ШТО САЛАВЕЙ БЕЗ ПЕСНІ

Мы працягнем знаёмства з творамі пра адносіны да роднай зямлі, Радзімы і хлеба; пра прыродныя сімвалы Беларусі і нацыянальную культуру нашага народа.

Мы будзем вучыцца:

- ✓ вызначаць тэму і фармуляваць галоўную думку твораў;
- ✓ дзяліць апавяданні на сэнсавыя часткі і даваць ім загалоўкі;
- ✓ выказваць свае адносіны да персанажаў, іх учынкаў і зместу твора;
- ✓ выразна і правільна чытаць тэксты ўголас.

Варта задумацца. Навошта трэба ведаць прыродныя сімвалы сваёй Радзімы і цікавіцца нацыянальнай культурай свайго народа?

АДАМ РУСАК

Мой край

Куды ні глянь — лясы шумяць,
цвіце за полем гай,
а поле — вокам не абняць.
І гэта ўсё — мой край.

Пшаніца, жыта на палях,
усюды ўраджай,
стагі, як горы, на лугах.
І гэта ўсё — мой край.

Жыве, працуе мой народ
ці ў снежань, ці ў май,
і харашэе з года ў год
мой родны, вольны край.

Куды ні глянь — лясы шумяць,
за полем — рэчка, гай.
І ў сэрцы песні не стрымаць
пра мой любімы край.

1. Што падказвае чытачу, што ў вершы апісваецца беларускі край? Пацвердзіце адпаведнымі радкамі.
2. Якія малюнкi вы ўяўляеце ў час чытання твора? Вусна апішыце іх.
3. Патлумачце сэнс радкоў «І ў сэрцы песні не стрымаць...».
4. Што хацеў сказаць чытачам сваім творам Адам Русак?
5. Падумайце, якія пачуцці трэба перадаць пры чытанні гэтага твора.
6. Вывучыце верш на памяць.

У свеце прыгожага

Разгледзьце рэпрадукцыю карціны мастака Сяргея Кавальчука «Далячыні». Якія радкі з верша Адама Русака «Мой край» найбольш падыходзяць да твора жывапісу?

Пазнаёмцеся з прыказкамі пра Радзіму.
Растлумачце іх сэнс.

ПРЫКАЗКІ

- У сваім краі, як у раі.
- Кожная птушка сваё гняздо ведае.
- Родная зямелька, як зморанаму пасцелька.
- Радзіма — матка, чужына — мачыха.

Маўленчая размінка. Прачытайце верш Раісы Раманчук. Правільна вымаўляйце гукі [ў], [дз’], [г], [ч], [ц’], спалучэнне гукаў [шч].

* * *

Крынічкаю лагоднай
Няхай цячэ гамонка,
Няхай шчыруе мова
Над любою старонкай!
Няхай на роднай мове
Усе людзі размаўляюць,
Радзіму, Мову, Маці
Ніяк не раздзяляюць!

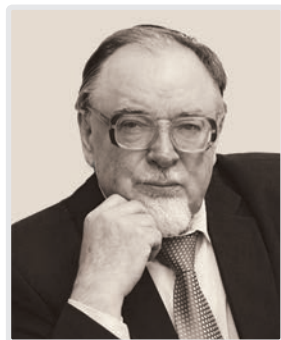
Пяшчота — пачуццё ласкі, мяккасці ў адносінах да каго-небудзь.

Вячоркі — зборы вясковай моладзі зімовымі або асеннімі вечарамі для сумеснай работы, забавы.

МІКОЛА МЯТЛІЦКІ

На мове роднай

Не проста ў словы я гуляю —
На мове роднай размаўляю.
У час світальны, вечаровы
Кажу пяшчоты цёплай словы:

— Дзень добры, сонейка над гаем!
Свяці ярчэй над родным краем,
Гукáй вясну з зямной далéчы...
Вітанне шлю, марозны вечар!
Ты запалі ў нябёсах зоркі,
Няхай збяруцца на вячоркі,
Чаруюць нас красой нязводнай...
Я гавару на мове роднай.

1. З якімі незвычайнымі асобамі паэт размаўляе па-беларуску? Зрабіце слоўныя малюнкi яго размовы з сонейкам і вечарам.
2. Аб чым просіць аўтар у сонейка і марознага вечара?
3. Патлумачце сэнс выразу «Чаруюць нас красой нязводнай...».
4. Чаму радуецца і чым ганарыцца беларускі паэт Мікола Мятліцкі? Прачытайце адпаведныя радкі.
5. Якія чатырохрадкоўі патрэбна чытаць з апа-вядальнай інтанацыяй і ў павольным тэмпе? Якія — гучна і бадзёра?

Планіраваць — паступова, плаўна зніжацца пры палёце.

Супярэчыць — прэчыць, не згаджаючыся з кім-небудзь.

Збжына́ — агульная назва хлебных злакаў (жыта, пшаніца, ячмень).

Калясніца — старажытная баявая і спартыўная павозка на двух колах.

Партызан — асоба, якая вядзе ўзброеную барацьбу на тэрыторыі, акупаванай праціўнікам; удзельнік партызанскага атрада.

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ

Мая Беларусь

Наставіўшы белыя ветразі крылаў, планіруюць буслы. Іх многія і многія тысячы. Гнёзды паўсюль. І таму мне здаецца, што зямлю нашу, Беларусь, можна назваць «зямлёю пад белымі крыламі».

Чаму «Беларусь»? Ёсць некалькі варыянтаў паходжання гэтай назвы.

Першы: белыя адзенні даўніх вясковых людзей, белыя іхнія валасы, белы колер скуры.

Другі. А ён аніяк не супярэчыць першаму. Калі на нашы старажытныя славянскія землі прыйшлі татара-манголы — здолелі адбіцца ад іх амаль адны толькі мы. Мы — адбіліся. І менавіта таму мы «белая», «чыстая ад нашэсця татараў» Русь.

Якая яна, мая зямля? Гэта залатыя палі збажыны з сінімі вочкамі васількоў. Гэта светлыя ад бяроз гаі, што аглухлі ад птушынага звону. Гэта пушчы, падобныя на храмы, пушчы, дзе горда нясуць свае кароны алені. Гэта бясконцыя рэкі, у якіх плешчуцца бабры і рыба на захадзе сонца. Гэта амаль адзінаццаць тысяч азёр, чыстых, як усмешка дзіцяці.

Гэта гераічная зямля. Безліч разоў, з пачатку дзён, грукаталі па ёй калясніцы вайны. Беларусь заўсёды можна і да канца бараніла сваю праўду і веру.

Ёсць і горкая памяць у маёй зямлі. Дый як іначай, калі кожны трэці жыхар Беларусі загінуў у апошнюю вайну. Першай прыняла яна ўдар ворага і гераічна змагалася з ім... У лясах амаль чатырыста тысяч партызан цаною жыцця баранілі ад ворагаў Радзіму дзеля таго, каб зберагчы волю, веру, Бацькаўшчыну.

Пранікніцеся любоўю да маёй роднай Беларусі, дзеці. Велічная і гордая, яна таго вартая.

Паводле Уладзіміра Караткевіча.

1. Пра што расказвае Уладзімір Караткевіч у апавяданні?
2. Чаму, на думку аўтара, Беларусь можна назваць «зямлёю пад белымі крыламі»?
3. Як пісьменнік тлумачыць паходжанне назвы нашай краіны? Знайдзіце адказ у тэксце і прачытайце.
4. Чаму аўтар называе Беларусь гераічнай зямлёю?
5. Патлумачце сэнс выразу «...грукаталі па ёй калясніцы вайны».
6. Якая «горкая памяць» ёсць у нашай зямлі? Раскажыце, карыстаючыся словамі з тэксту.
7. Вызначце тэму і асноўную думку апавядання.

Давайце абмяркуем. Раскажыце, што цікавага вы бачылі, калі назіралі за паводзінамі буслоў. Чаму, на вашу думку, бусел з'яўляецца ўвасабленнем Беларусі?

Творчае заданне

1. Разгледзьце малюнку.

2. Адкажыце на пытанні.

- 1) Дзе гуляла дзяўчынка Алеся?
- 2) Каго яна ўбачыла на лузе? Чым былі заняты Бусел, Васілёк і Лянок?
- 3) Аб чым яны спрачаліся?
- 4) Як Алеся памірыла герояў?

3. Складзіце невялікую казку па малюнках. Выкарыстайце апорныя словазлучэнні і сказы.

Апорныя словазлучэнні і сказы: на квяцістым лузе; убачыла Бусла, Васілька і Лянка; спрачаліся між сабою; пачула сварку; самы лепшы і прыгажэйшы на лузе; выступіў напышлівы Васілёк; у спрэчку ўступіў ганарлівы Лянок; усе выслухалі доказы Бусла; Алеся вырашыла прыпыніць спрэчку; усе вы прыгожыя і блізкія нам; усе сваім характвам упрыгожваеце наш луг.

4. Паразважайце, чаму можна павучыцца вам у Алесі.

ПІМЕН ПАНЧАНКА

Песня пра Мінск

У дні бяды і ў ранак Перамогі,
У дні, калі ты харашэў і рос,
Усе твае надзеі і трывогі
Я ў сэрцы нёс.

Я да цябе з усіх дарог вярнуся:
Вярнуся ў партызанскую радню.
Ты мне прабач, калі я зажуру́ся
Ля Вечнага агню.

Спакойнае дзяцей тваіх дыханне,
Шумі над іх калыскамі ліствой.
Маё ты ранне, і маё каханне,
І вечар сіні мой.

Плошча Перамогі

*Нацыянальная
бібліятэка*

*Вялікі тэатр
Беларусі*

Мой родны Мінск,
Пад небам жураўліным
Жыві, квітней пад зоркай залатой.
Ты для мяне на ўсёй зямлі — адзіны,
Цябе люблю я ўсёй душой.

1. Да каго звяртаецца Пімен Панчанка ў вершы? Чаму?
2. Як вы разумееце сэнс другога чатырохрадкоўя?
3. З чым параўноўвае паэт свой любімы горад?
4. Якія пачуцці выказаў аўтар у творы? Адказ падмацуйце адпаведнымі радкамі.
5. Назавіце ў вершы рыфмаваныя радкі (*перамогі — трывогі* і г. д.).

Давайце абмяркуем. Разгледзьце фотаздымкі. Што вам вядома пра гэтыя славутасці Мінска? Якія мясціны ў вашым населеным пункце падабаюцца і з'яўляюцца дарагімі для вас? Чаму?

Маўленчая размінка. Выразна прачытайце скорагаворку з інтанацыяй паведамлення, пытання і радаснага здзіўлення. Вымаўляйце правільна гукі [дз’], [ч], [ц’], [р].

СКОРАГАВОРКА

Раніцою золкай
Цецярук з цяцёркай
Прывялі ў дзіцячы сад
Чатырох цецеранят.
Міхась Пазнякоў.

Пáл — агонь.

Заўзята — тут: рабіць нешта напорыста, упарта.

УЛАДЗІМІР МЯЖЭВІЧ

Цяцэрка

Мы рабілі ўсё, што маглі, але агонь не сціхаў. Моцны вецер падхопліваў кавалкі сухой драўніны, перакідваў іх у лес. Макаёд на сваім вяку гасіў не адзін пажар.

Бачыў усякае, але такой вялікай бяды не здаралася.

— Застаецца адно — пусціць сустрэчны пал, — сказаў Макаед. — Толькі так можна спыніць агонь.

Блізка ад мяне працаваў дванаццацігадовы Рыгорка, сын лесніка. Мы з ім рыхтавалі сухое ламачча, каб пусціць сустрэчны агонь.

— Дзядзька! — пачуў я раптам голас Рыгоркі. — Хутчэй сюды!

— А што такое?

— Тут птушка!

Пафантазіруйце, што адбудзецца далей. Як павядуць сябе героі?

Падобная на хатнюю курыцу, шэрая цяцёрка заўзята адзірала кіпцюрамі верхні пласт сухога перагною. Цяцёрка ратавала ад агню сваіх дзяцей! Яна паглыбляла равок, каб не пусціць агонь да гнязда.

— Трэба ёй дапамагчы! — сказаў Рыгорка.

— Можа, перанесці гняздо ў бяспечнае месца? — прапанаваў я.

— А ці паляціць за ім цяцёрка?

— Разважаць няма калі.

Цяцёрка пачала мітусліва кружыць. Яна ледзь не біла нас крыламі, пагрозліва шыпела. Птушаняты пішчалі. Я сам хацеў узяць гняздо, але не змог. Цяцёрка зрабіла яго з сухой травы, што

расла пад бярозкай, і яно было нібы прышыта да зямлі.

— Рыгорка, хутчэй рыдлёўку!

Мы зрэзалі тонкі пласт зямлі разам з гняздом. Недалёка была паляна, а за ёй — лес, якому пажар не пагражаў. Мы з Рыгоркам кінуліся туды. Я на рыдлёўцы нёс гняздо, а Рыгорка падтрымліваў яго, каб не ссунулася.

— Загінуць птушкі без мамкі, — пашкадаваў Рыгорка, калі мы ўладкавалі іх на новым месцы.

— Пачакай, можа, яшчэ прыляціць.

І сапраўды, праз некалькі хвілін мы ўбачылі нашу цяцерку.

Як мы ўзрадаваліся! А яна падляцела да нас і дзеўбанула Рыгорку ў патыліцу. Але хлопчык не пакрыўдзіўся. Зразумеў, што гэта ад трывогі і страху за дзяцей.

Паводле Уладзіміра Мязвіча.

1. Якое няшчасце здарылася ў лесе?
2. Хто тушыў агонь? Як удалося прыпыніць яго?
3. Як паводзіла сябе птушка ў час пажару? Прачытайце адпаведныя радкі.
4. Чаму яна біла ратавальнікаў крыламі, шыпела, а пазней нават дзеўбанула Рыгорку ў патыліцу?
5. Якую дапамогу аказалі цяцерцы з цецеранятамі героі апавядання? Ацаніце іх учынак.
6. Што абазначае выраз «І яно [гнездо] было нібы прышыта да зямлі»?
7. Чаму ратавальнікі не бралі птушанят у рукі, а зразалі гнездо рыдлёўкай?
8. На якую тэму напісаны гэты твор?

Перакажыце змест твора па пытаннях.

1. Якая бяда здарылася ў лесе?
2. Што прапанаваў ляснік Макаед, каб спыніць агонь?
3. Каго ўбачыў Рыгорка на зямлі?
4. Якім чынам цяцёрка ратавала сваіх дзяцей?
5. Што зрабілі героі апавядання, каб дапамагчы птушкам у бядзе?
6. Як паводзіла сябе цяцёрка-маці ў час дапамогі?
7. Што хвалявала Рыгорку, калі яны пераносілі птушынае гнездо?
8. Чаму ўзрадаваліся героі апавядання?

Давайце абмяркуем. Чаму аповяданне «Цяцэрка» ўключана ў раздзел «Чалавек без Радзімы, што салавей без песні»? Абгрунтуйце сваю думку.

Маўленчая размінка. Прачытайце загадкі. Пра якія палявыя расліны гаворыцца ў іх? Пры чытанні звяртайце ўвагу на правільнае вымаўленне гукаў [ў], [дз’], [г], [ч], [ц’].

ЗАГАДКІ

Жоўтае мора ля вёскі
Ціха шапоча, шуміць.
Сіняе вочка валожкі
Светла навокал глядзіць.

За дарогаю на полі
Прыгажун сцяной стаіць.
Стройны, сонечны, вясёлы,
Завушніцамі звініць.

Міхась Пазнякоў.

Прыва́бны — прыемны, чароўны.
Спóрыца дбайна — тут: праца ідзе пас-
пяхова.

ПЯТРУСЬ БРОЎКА

Песня хлеба

Водар хваёвы,
Сіняе неба,
Кожнае ранне
Рады я хлебу.

Рады я ўсходам
Веснімі днямі
І як гамоніць
Ён каласамі.

Рады — увосень
Споруцца дбайна —
Медным ручайкам,
Што з-пад камбайна.

Большай не маю
Сёння патрэбы —
Кожнае ранне
Рады я хлебу.

Хлеб праз вітрыны
Кожнага кліча,
Сам на паліцы
Сеўшы як быццам.

Ах, як прывабна
Ён выглядае...
Я перад хлебам
Шапку здымаю.

Як нагляджуся,
Дык прыгадаю
Поле без краю
Кожнага краю;

Тых, хто на полі
З лецейка ў лета...
Дзякуй ім, родным,
Дзякуй за гэта!

1. Чаму радуецца паэт кожнае ранне?
2. Як вы разумееце сэнс радкоў:

Хлеб праз вітрыны
Кожнага кліча,
Сам на паліцы
Сеўшы як быццам?

3. Чаму аўтар здымае шапку перад хлебам?
4. Якім прыгадвае паэт хлебнае поле? Знайдзіце і прачытайце адпаведныя радкі.
5. Каму Пятрусь Броўка выказвае падзяку за хлеб на сваім стале? Прачытайце.
6. Падумайце, якія словы трэба вылучыць голасам пры чытанні апошніх радкоў.
7. Пастарайцеся перадаць сардэчную і пяшчотную інтанацыю пры выразным чытанні верша.
8. Чаму ў народзе кажуць: «Хлеб — усяму галава»? Як вы гэта разумееце?

У свеце прыгожага

1. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Юрыя Мікалаева «Хлябы».

2. Адкажыце на пытанні.

1) Які настрой у вас выклікае карціна мастака Юрыя Мікалаева «Хлябы»? Чаму?

2) Што адлюстравана на стале? Пералічыце.

3) Якія прадметы з'яўляюцца галоўнымі на карціне?

4) Як выглядаюць хлябы? Якія фарбы выкарыстаў мастак?

5) Чаму побач з хлябамі намалюваны каласы, зярняткі і соль?

6) У чым сугучны верш Петруся Броўкі «Песня хлебу» і карціна Юрыя Мікалаева «Хлябы»?

ПРАВЕРЦЕ СЯБЕ

Ведаю...

1. З якіх твораў узяты гэтыя словы? Хто іх аўтар?

а) Куды ні глянь — лясы шумяць,
за полем — рэчка, гай.

І ў сэрцы песні не стрымаць
пра мой любімы край;

б) Не проста ў словы я гуляю —

На мове роднай размаўляю.

У час світальны, вечаровы

Кажу пяшчоты цёплай словы...;

в) «Падобная на хатнюю курыцу, шэрая цяцерка заўзята аддзірала кіпцюрамі верхні пласт сухога перагною. Цяцерка ратавала ад агню сваіх дзяцей!»;

г) Ах, як прывабна
Ён выглядае...
Я перад хлебам
Шапку здымаю.

2. Пра які сімвал Радзімы гаворыцца ў наступных радках?

«Наставіўшы белыя ветразі крылаў, планіруюць (яны). Іх многія і многія тысячы. Гнёзды паўсюль. І таму мне здаецца, што зямлю нашу, Беларусь, можна назваць “зямлёю пад белымі крыламі”».

Разумею, магу растлумачыць...

1. Якой агульнай тэмай аб’яднаны ўсе вершы і апавяданні гэтага раздзела?

2. Чаму трэба цаніць і берагчы нашу спадчыну (мову, помнікі, сімвалы Беларусі)?

3. Як вы разумееце сэнс прыказкі «У чужой старонцы не так свеціць сонца»?

ДОБРЫ ЧАЛАВЕК І ЖЫВЁЛУ ШКАДУЕ

Мы працягнем знаёмства з творамі пра стаўленне да птушак і звяроў, пра добрыя і дрэнныя ўчынкі людзей у адносінах да прыроды.

Мы будзем вучыцца:

- ✓ знаходзіць у творы партрэт дзейнай асобы;
- ✓ вызначаць рысы характару персанажаў;
- ✓ тлумачыць учынкі герояў, разумець адносіны аўтара да іх;
- ✓ выказваць свае адносіны да твора, персанажаў, іх учынкаў;
- ✓ называць у вывучаных творах галоўнага героя, вызначаць здзейснены ім учынак і яго прычыну.

Варта задумацца. Чаму трэба беражліва і з клопатам адносіцца да жывёл і ўвогуле да прыроды?

НИНА ГАЛІНОЎСКАЯ

Сябры прыроды

Нас кліча дрэва кожнае,
Травінка і ручэй.
Вядзе сцяжынка росная.
Не адставай, хутчэй.

Усюды мы жаданыя —
У полі і ў бары.
Прыроды мы адданыя,
Надзейныя сябры.

Нас птушкі, насякомыя,
Жывёлы і звяры,
Дагэтуль незнаёмыя,
Вітаюць, як сябры.

Усюды мы жаданыя —
У полі і ў бары.
Прыроды мы адданыя,
Надзейныя сябры.

У сонейка, у месяца
Бываем у гасцях.
Зялёна, светла сцелецца
Наш у прыродзе шлях.

Усюды мы жаданыя —
У полі і ў бары.
Прыроды мы адданыя,
Надзейныя сябры.

1. Хто апавядае ў вершы: паэт ці юныя даследчыкі прыроды? Дакажыце.
2. Куды накіраваліся сябры прыроды? З якой мэтай яны падарожнічаюць? Як гэта іх характарызуе?
3. Чаму звяры ветліва сустракаюць гэтых вандроўнікаў? Паразважайце.
4. Як вы разумееце выраз «У сонейка, у месяца бываем у гасцях»?
5. Патлумачце сэнс радкоў:
Зялёна, светла сцелецца
Наш у прыродзе шлях.
6. Вывучыце верш на памяць.

Давайце абмяркуем. Ці лічыце вы сябе сябрамі прыроды? Чаму так думаеце?

НАРОДНЫЯ ЗАГАДКІ ПРА ЖЫВЁЛ

- Маленькі шарык пад лаўкаю шна́рыць.
- Касматы, вусаты, есці пачынае — песенькі спявае.
- Ходзіць па двары, на нагах — кіпцюры, белае каменне нясе.
- Не кароль, а ў кароне; не гусар, а пры шпорах; гадзінніка не мае, а час знае.

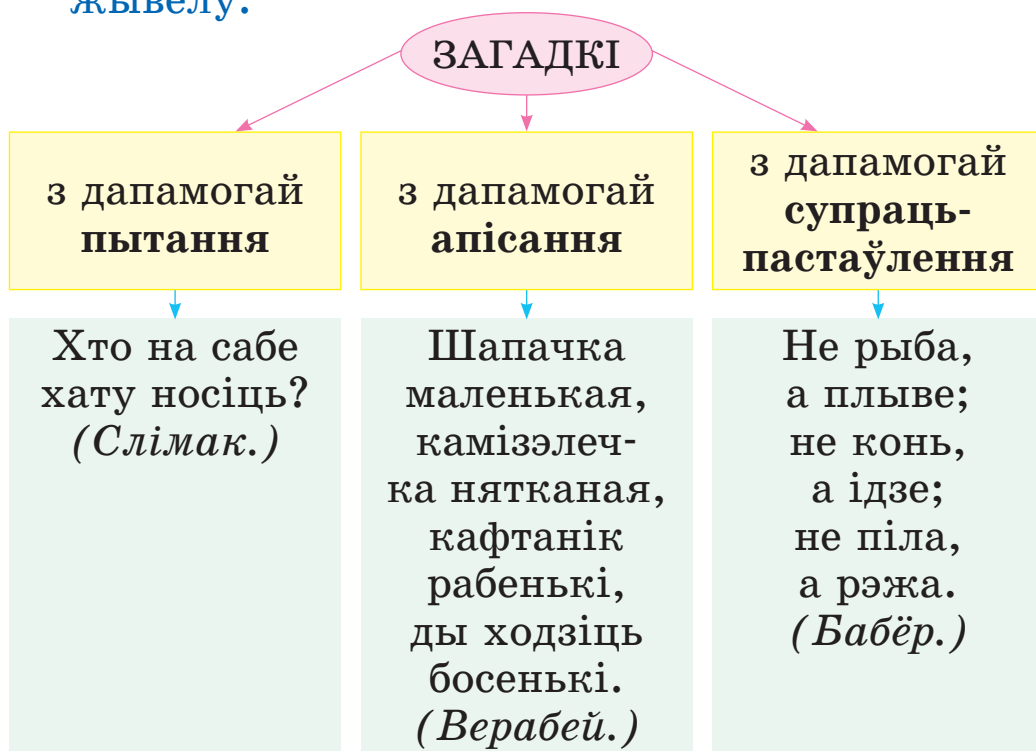

- З-за куста шыпу́ля, за нагу цапу́ля.
- Без станка, без рук, а кросны тчэ.
- Доўгі насок, тонкі галасок, хто яго заб’е, той сваю кроў пралье.
- Чоран, ды не воран, рогаты, ды не бык, шэсць ног без капыт, ляціць — вые, сядзе — зямлю рые.

Творчае заданне

З дапамогай схемы складзіце загадку пра жывёлу.

У свеце прыгожага

1. Уважліва разгледзьце рэпрадукцыю карціны мастака Дональда Золана з серыі «Мілыя дзеці».

2. Адкажыце на пытанні.

1) Як выглядае на партрэце дзяўчынка? Якога колеру ў яе валасы? Вочкі? У што яна апранута?

2) Каго трымае дзяўчынка? Як выглядае кацяня? Вусна апішыце яго.

3) Чаму аўтар паказаў дзяўчынку на фоне сонечнага святла?

4) Што хацеў увасобіць мастак у гэтай карціне?

Прачытайце прыказкі. Як вы разумееце іх сэнс?

ПРЫКАЗКІ

- І над сабакам трэба літасць мець.
- Жывёлу гладзь не рукой, а мукой.

Маўленчая размінка. Правільна вымаўляйце гукі [ў], [дз’], [г], [ц’] у пацешцы. Прачытайце яе павольна і ціха, хутка і радасна.

ПАЦЕШКА

Ластаўка-касатка
Лепіць сабе хатку.
Не хатку — гняздзечка.
Знясе ў ім яечкі.
З яек за лета
Выведзе дзетак.

Ніна Галіноўская.

Гумно́ — вялікая халодная будыніна для складвання і абмалоту збожжа.

Аскаба́лак — кавалак, абломак чаго-небудзь.

Тычы́на — вялікая палка; шост.

Ласу́н — той, хто любіць паласаватца (*рус.* полакомиться).

Дабрадзэ́й — той, хто робіць дабро, аказвае дапамогу.

Вал — тут: доўгі рад саломы, выкладзены на даху ў пэўным парадку.

Ластаўкі

Прыляцела ластаўка з далёкага выраю... Уляцела яна ў гумно, даведалася свайго даўнейшага леташняга доміка. А ён за зіму абсыпаўся, абвіс павуціннем... Туды прыляцела і другая ластаўка. Пашчабяталі яны ўдзвюх, парадзіліся і давай папраўляць сваю хатку, ачысцілі яны яе ад пылу і павуціны. Кожны дзень па некалькі разоў прыляталі яны ў гумно; насілі ў дзюбах клейкую грязь, замазвалі дзіркі і далей рабілі гняздзечка, каб яно было глыбейшае і большае. Доўга працавалі ластаўкі, і вылепілі яны харошанькае, кругленькае гняздзечка. Пасля насілі яны пёрцы і высцілалі імі дно. Самачка-ластавачка несла там свае маленькія, рабёнкія ячкі.

Праз тыдні два з ячак выйшлі голенькія, маленькія птушачкі з жоўценькімі роцікамі. У тое гумно часта прыходзіў гаспадарскі сыноч Пятрусь. Любіў ён, лёгшы на сене, пазіраць, як клапаціліся старыя ластаўкі, носячы корм для сваіх маленькіх дзетак. А маладзенькія ластавачкі садзіліся ў гняздзе ў рад і разяўлялі роцікі, як толькі прылятала да іх якая-небудзь старая ластаўка. Старыя клалі корм кожнай па чарзе. Пятрусь любіў на гэта пазіраць і, лежачы, ціха сам сабе смяўся.

У Петруся́ быў сябар, сын суседа, яго равеснік Антось. Завяліся неяк за нешта хлопцы. Хітры і нягодны Антось, каб зрабіць злое Петрусю, прыйшоў раз у гумно, як не было Петруся там, і спароў тычы́наю гняздо, а сам уцёк. Бедныя, нявінныя птушачкі паскідаліся на сена. Жаласна зачырыкалі старыя ластаўкі, біліся, ляталі, кружыліся над беднымі сваімі дзеткамі. Пачуў Пятрусь іх трывожны крык і кулём кінуўся ў гумно. «Кот, мусіць!» — падумаў Пятрусь і ўзяў аскаба́лак, каб пачаставаць ласуна, шэрага ката. А як забілася яго сэрца, калі ўбачыў ён, што гнязда не было! Старыя ластаўкі кружыліся каля самага Петруся, усё роўна як прасілі ў яго помачы. Шкада было Петрусю маленькіх птушачак. Сядзелі яны, бедныя, у куточку і разяўляліся. Доўга

думаў добры Пятрусь, як дапамагчы няшчасным дзеткам-ластавачкам. Усіх было цэлых пяць...

Што далей зробіць Пятрусь? Як ён паступіць?

І вось што прыдумаў Пятрусь. Узлез ён на гумно, выдраў на самым валу ямку, абклаў яе пер'ем і збудаваў хітрае гняздзечка. Потым ён пабраў у шапку маленькіх ластавачак і палез з імі на гумно. А каб шапка не перашкаджала яму лезці, ён узяў яе ў зубы. Узлезшы, палажыў ластавачак у зробленае ім самім гняздзечка. Старыя ластаўкі лёталі над Петрусём; яны не ведалі, што будзе рабіць з іх дзеткамі дабрадзея іх, Пятрусь. Паклаўшы ластавачак, Пятрусь злез з гумна і адышоўся, каб не баяліся яго старыя ластаўкі. Ubачыўшы, што іх дзеткі ўсе і ўсе жывы, старыя весела зашчабяталі і паляцелі лавіць мошак на полудзень для сваіх дзетак. А маленькім птушачкам тут было зусім добра, не горш нават, як у гумне. Па некалькі разоў у дзень лазіў Пятрусь на гумно паглядзець, як маюцца ластавачкі. А яны борзда раслі і харашэлі.

Як толькі падымалася хмара, збіраўся дождж, Пятрусь кідаў работу, лазіў на гумно і накрываў гняздзечка разам з ластавачкамі, каб не нацякло туды вады. У Петруся бацька быў добры і не

крычаў на яго за тое, што ён парасцягваў трохі на страсе салому, лазячы да сваіх птушчак. Толькі часам пасмяецца з яго і скажа яму: «Эх ты, ластаўчын бацька». Але Пятрусь за гэта не гневаўся і не сердаваў.

Старыя ластаўкі перасталі палохацца Петруся, бо ведалі, што не зробіць злага ім і іх дзецям. У добрае надвор'е маладыя ластаўкі вылазілі з гнязда і ўвесь дзень сядзелі на сонцы, а на ноч зноў хаваліся ў гняздо, зробленае Петрусём.

Прайшло тыдні два. Узлезшы на гумно, Пятрусь узяў у руку маладую ластавачку і павагаў яе. Махнула яна крыльцамі, фуркнула і паляцела, а за ёю пападымаліся і ўзняліся і іншыя. Рад быў Пятрусь, што лётаюць ластавачкі (ён называў іх сваімі). Вось яны палёталі, пакружыліся і зноў прыляцелі на гумно. А дзянькі праз два яны ўжо лёталі разам са старымі і самі шукалі сабе пажывы. Вось як Пятрусь даў шчасце добрым нашым прыяцелям — ластаўкам.

Паводле Якуба Коласа.

1. У якую пару года адбываюцца падзеі ў апавяданні? Па якіх прыкметах гэта можна вызначыць? Знайдзіце і прачытайце іх.
2. Якім чынам ластаўкам удалося зрабіць «харошанькае, кругленькае гняздзечка»?

3. Чаму Якуб Колас так падрабязна апісаў іх працу? Перачытайце яшчэ раз гэты эпізод.
4. Чаму тата часам называў сына «ластаўчын бацька»?
5. Ацаніце ўчынак суседскага хлапчука Антося.
6. Як вы разумееце сэнс сказа «Вось як Пятрусь даў шчасце добрым нашым прыяцелям — ластаўкам»?
7. Разгледзьце ілюстрацыю да апавядання (с. 72). Да якога эпізоду яна зроблена? Прачытайце адпаведныя радкі. Абмяркуйце, якія яшчэ маляўніцкія прыкметы можна зрабіць да твора.

Давайце абмяркуем. Чаму патрэбна беражліва ставіцца да птушак і іншых жывёл?

1. Падзяліце твор на сэнсавыя часткі. Дайце ім загалоўкі.

2. Перакажыце змест у адпаведнасці з планам.

Плынь — рух вады ў рэках, морах.

Пліска — невялікая пералётная птушка атрада вераб'іных з доўгім і вузкім хвостом.

Кальіска — невялікі ложак, звычайна падвешаны да столі, у якім калышуць дзяцей.

Самота — смутак, туга.

АВЯР'ЯН ДЗЕРУЖЫНСКІ

Добрае сэрца

Падзьмуў
Моцны вецер
Над рэчкай —
З берага
Ўпала гняздзечка
Ад плыні глыбокае
Блізка.
Няшчасце вялікае
Ў пліскі —
Загінуць
Яе дзіцяняткі —
Маленькія плісяняткі.

Па беразе крочыў
Хлапчынка.
Пачуў ён
Той самай хвілінкай,
Калі захацеў
Парыбачыць,
Што хтосьці
Ціліўкае-плача.
Тады аглянуўся
І ўбачыў — бяда,
Трох птушанятак
Затопіць вада.

Ляжалі яны
І не зналі,
Што пóблізу
Плешчуца хвалі,
А побач гняздо —
Іх калыска...
Тут лётала
Бедная пліска.

Да дзетак наблізіцца,
Сядзе,
Самота
Ў птушыным паглядзе,
У вочках
Такая трывога.

«Тут трэба
Мая дапамога», —
Падумаў хлапчук
І ў момант які
Прыладзіў гняздо
На грудку́, ля ракі,
Затым
У птушыную хатку
Прынёс
Трох малых птушанятак.
І пліска
Заўважыла гэта.

Яна прыляцела
Да дзетак.

Хлапчук
Рыбку вўдзіў
І клаў у вядзерца.
Ён меў
Вельмі добрае
Сэрца.

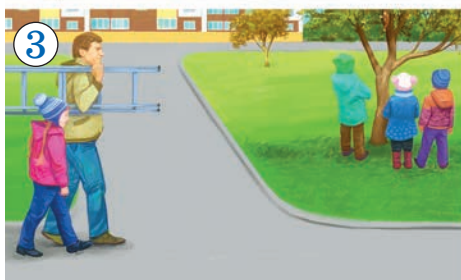
1. Якое няшчасце здарылася ў пліскі?
2. Як яна паводзіла сябе ў час бяды? Прачытайце адпаведныя радкі. Аб чым сведчаць такія паводзіны птушкі?
3. Хто выратаваў плісянятак? Як гэты ўчынак характарызуе хлопчыка?
4. Пра якога чалавека кажуць, што ён мае добрае сэрца? Паразважайце.
5. Знайдзіце ў вершы пачатак і канец урыўка, які праілюстраваны. Выкажыце свае ўражанні ад малюнка мастака.
6. Падрыхтуйце выразнае чытанне верша. Чытайце нягучна і не спяшаючыся.

ПРЫКАЗКІ

- Добрага добра і ўспамінаюць.
- Як пражывеш, так і праслывеш.

Творчае заданне

1. Разгледзьце малюнкі.

2. Адкажыце на пытанні.

- 1) Чым займаліся дзяўчынкі ў двары?
- 2) Што пачула Света ля свайго дома?
- 3) Каго ўбачылі дзеці на дрэве?
- 4) У каго Света папрасіла дапамогі?

3. Складзіце невялікае апавяданне па малюнках.

Апорныя словазлучэнні і сказы: цёплы лістападаўскі дзень; гулялі ў класікі; ціхае мяўканне; зірнулі на дрэва; малёнькае кацяня; Света паклікала бацьку; узяў лесвіцу; зняў з дрэва; дзякавалі дзяўчынцы і яе бацьку.

4. Якія вывады можна зрабіць з прыдуманай гісторыі пра выратаванага коціка?

Абры́длы (разм.) — які надакучыў, стаў непрыемным.

Неспадзёўка — нечаканы, непрадбачаны выпадак, здарэнне.

Сця́ўся — сціснуўся, сабраўся ў камячок.

Пора́хука — шарападобны грыб, мякаць якога пры высыханні ператвараецца ў цёмны пыл.

Лязо́ — востры край прылады, якой сякуць або рэжуць; вастрэё.

АЛЯКСЕЙ ЯКІМОВІЧ

Ножык

Упёршыся абедзвюма рукамі,
Дзіма адчыніў шэрыя металічныя
дзверы пад'езда і выйшаў на двор.

Непадалёку на асфальце шчыльным колам стаяць хлопчыкі з суседніх пад'ездаў. Як відаць, захопленыя нейкай цікавай гульнёй, яны дружна і весела рагаталі.

Дзіма намацаў у кішэні ножык і цвёрдым, упэўненым крокам накіраваўся да хлопцаў.

Ножык-складанчык сёння Дзіму падарыў тата.

— Вось табе мой падарунак, грыбнік, — сказаў, усміхнуўшыся.

Так, Дзіма часта з бацькам ходзіць у грыбы, любіць іх збіраць, асабліва баравікі і падасі-навікі. Цяпер у яго, як у сапраўднага грыбніка, ёсць ножык. Зараз ён пакажа яго хлопцам, быццам незнарок выцягнуўшы з кішэні. Канешне, яны здзівяцца і, напэўна, пазайдросцяць яму.

Дзіма наблізіўся да сяброў і ад неспадзёўкі шырока расплюшчыў вочы, падобныя на два чорныя гузічкі.

У цэнтры жывога кола на кўкішках сядзеў Дзімаў аднакласнік Юра (яны сёлета перайшлі ў чацвёрты клас) і двума пальцамі трымаў тонкую белую нітку, якая была прывязана за левую лапку маленькага натапыранага верабейкі.

— Вы тут што робіце? — вырвалася ў Дзімы.

Пачуўшы Дзімаў голас, верабейка ўстрапянуўся і прыўзняў ускудлачаны хвост, як бы намерваючыся ўзляцець у неба.

«Ён зразумеў, што я яго шкадую, спадзяецца, што дапамагу», — падумаў Дзіма і мацней сціснуў у кішэні гладкую, адпаліраваную ручку ножыка.

— Мы гуляем! — павёў шырокімі плечукамі Юра і з сілай пацягнуў за нітку.

Верабейка нязграбна бокам упаў на асфальт і затрапятаў правай лапкай, намерваючыся скінуць з левай абрыдлую нітку.

Хлопцы зарагаталі, загудзелі, усцешаныя, а верабейка прыўстаў і затрос цёмна-шэрай галоўкай. На ягоным горлачку, прабіваючыся праз ускудлачанае пер'е, захадзіла, запульсавала нейкая жылачка. Бываючы з бацькам у лесе, Дзіма не раз і не два назіраў за птушкамі, любаваўся імі, слухаў іхнія спевы.

— Чуеш, сыноч, як стараюцца сябры нашы меншыя? — аднаго разу заўважыў бацька.

«Меншым звычайна дапамагаюць большыя. Выходзіць, мы, людзі, птушкам павінны дапамагаць», — тады адзначыў пра сябе Дзіма.

— Птушка, камячок пер'я, можна сказаць, а таксама нешта разумее, — зірнуўшы на Дзіму, важна, як знаўца, прагаварыў Юра.

Дзіма нагнуўся, хацеў паглядзець верабейку, а ён зусім сцяўся, прыціснуўся да зямлі.

— Разумее, баіцца! — засмяўся Юра, паказаўшы шчыльныя, востранькія зубкі.

Дзімава рука застыла ў паветры.

— Ты як яго злавіў?

Вераб'і, ведаў Дзіма, птушкі хітрыя, асцярожныя, у рукі не даюцца.

— Акно на кухні адчыніў і крошак хлеба на стол насыпаў. Ён пазіраў, пазіраў здалёку, не вытрымаў і заляцеў на кухню. Тут я з кута выскачыў і шапкай яму як даў! З першага разу пацэліў, не верыш? Думаў, што забіў ці пакалечыў. Аж не! Як бачыш, жывы, цэленькі застаўся, — кароткім тоўстым пальцам Юра дакрануўся да белай папярочнай палоскі на крыле.

Верабейка адкрыў дзюбку і жаласна ціўкнуў.

— Просіцца, каб выпусціў, — зноў важна, як знаўца, прагаварыў Юра.

— А ты выпусці! Выпусці яго! — падхапіў Дзіма і дастаў з кішэні новенькі бліскучы ножык. — Я нітку перарэжу, давай.

— Бацька купіў яму ножык, у грыбы будучь хадзіць, — выказаў здагадку адзін з хлопчыкаў.

— Але, — кіўнуў галавою Дзіма і прамовіў з надзеяй: — Я перарэжу?

Юра надзьмуў шчокі. Ягоны твар стаў падобны на спелую порхаўку.

— Шкадуеш вераб'я?

— Шкадую, — прызнаўся Дзіма.

— Свой ножык мне аддай, назусім. За ножык
выпушчу.

Хлопцы перасталі гаманіць, сцішыліся.

Як закончацца падзеі ў апавяданні?

«Вух!» — з грукатам зачыніліся ў пад’ездзе
цяжкія металічныя дзверы.

Дзіма ўздрыгнуў.

— Аддасі? — напамніў Юра. Па ягоным за-
гарэлым ілбе прабегла маршчынка, падобная на
павуцінку.

Дзіма непрыкметна змахнуў рукавом дзве
слязінкі, што набеглі на вочы-гузічкі.

— Ну! — прыўстаў Юра.

— Аддам, але спачатку нітку на лапцы перарэжу.

Дзіма ўзяў верабейку і вострым лязом ножыка асцярожна разрэзаў на лапцы туга завязаную нітку. Затым адышоў убок, падкінуў птушку ўгору і ціха сказаў:

— Ляці, верабейка!

1. Каго ўбачыў Дзіма ў двары?
2. Што ўразіла хлопчыка, калі ён падышоў да сяброў?
3. Як паводзіў сябе палонны верабейка? Знайдзіце і прачытайце адпаведныя ўрыўкі.
4. Як вы ахарактарызуеце Юру?
5. Чаму Дзіма ахвяраваў сваім ножыкам? Як вы ацэньваеце ўчынак хлопчыка?
6. Ці аддалі б вы свой дарагі бацькоўскі падарунак у падобнай сітуацыі?
7. Разгледзьце ілюстрацыі на с. 81 і 84. Якія эпізоды з апавядання на іх адлюстраваны? Прачытайце адпаведныя ўрыўкі.

Перакажыце змест твора па пытаннях.

1. З кім сустрэўся Дзіма ў двары?
2. Адкуль у хлопчыка з'явіўся ножык-складанчык?
3. Каго ўбачыў Дзіма ў цэнтры кола сяброў?

4. Што адказаў Юра на пытанне Дзімы?
5. Як паводзіў сябе палонны верабейка?
6. Дзе Дзіма назіраў за птушкамі раней?
7. Як верабейка апынуўся ў палоне?
8. Аб чым папрасіў Дзіма ў Юры?
9. Чым давялося заплаціць хлопчыку за свабоду птушкі?

Жах — моцны страх да знямення.

Поўнач — мясцовасць з халодным, суровым кліматам.

Пароша — свежы снег, які толькі што выпаў.

ЭДЗІ АГНЯЦВЕТ

Чаму ў трывозе Дзед Мароз?

Закружыўся верталёт
Над узлескам, над палянай.
Прыязмліўся Дзед-пілот,
На паляну з жахам глянуў.

— Як змяніўся гэты бор!
Быў ён весні, чысты, звонкі.
Ад сініц сінеў прастор,
І свяціліся сасонкі.

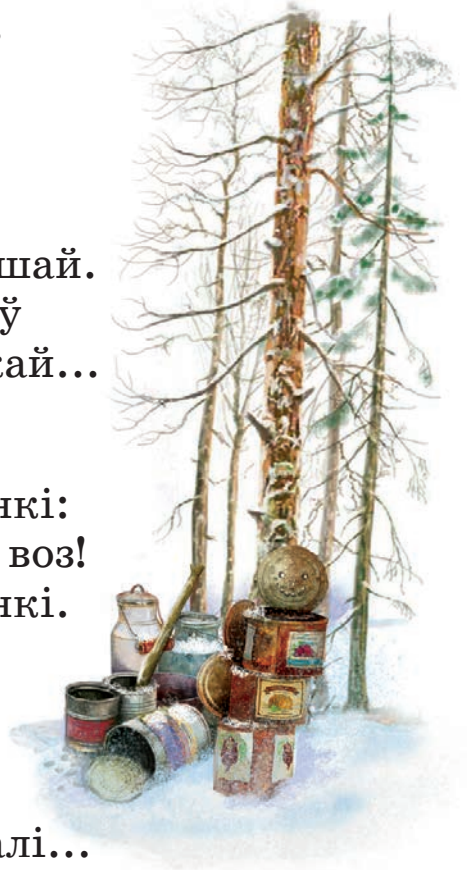

І на Поўначы я сніў,
Як скакала тут вавёрка,
Дзяцел шышкі ёй насіў
На вячэру адвячоркам.

Я да вас вярнуўся зноў
З першым інеем, з парошай.
Толькі знаку не знайшоў
Ад мясціны той прыгожай...

Пазірае Дзед Мароз
З-пад заснежанай вушанкі:
— Не паляна — смецця воз!
Тут абноскі, там бляшанкі.

І якія дзікуны
Тут улетку бушавалі?
Лапак елкі і сасны
Для кастроў не шкадавалі...

Я ж хачу, каб на зямлі
Нават самыя малыя
Шанавалі, бераглі
Нашы радасці лясныя.

Не чапалі мурашоў,
Будавалі дом шпачыны,
Каб любілі край бацькоў,
Кожны кут сваёй Айчыны!

1. Чаму занепакоіўся Дзед Мароз у час прызямлення на паляну? Прачытайце.
2. Якім успамінаецца Дзеду Марозу гэты бор? Прачытайце адпаведныя радкі з верша.
3. Хто вінаваты ў тым, што лес стаў такім непрыглядным?
4. З якім наказам звяртаецца Дзед Мароз да людзей?
5. Што адлюстроўваюць малюнкi? Прачытайце адпаведныя радкі.
6. Падрыхтуйце выразнае чытанне верша. Перадайце пры чытанні радасць, трывогу і расчараванне. Якія радкі трэба чытаць з павучальнай інтанацыяй?

Давайце абмяркуем. Чаму патрэбна берагчы родную прыроду?

ПРАВЕРЦЕ СЯБЕ

Ведаю...

1. Якія творы так заканчваюцца?

а) Хлапчук

Рыбку вудзіў

І клаў у вядзерца.

Ён меў

Вельмі добрае

Сэрца;

б) Я ж хачу, каб на зямлі

Нават самыя малыя

Шанавалі, бераглі

Нашы радасці лясныя.

2. Да якіх твораў зроблены гэтыя малюнкі?

Хто аўтар гэтых твораў?

3. Пра каго ідзе гаворка ў наступных радках?

У якіх творах?

а) Нас птушкі, насякомыя,

Жывёлы і звяры,

Дагэтуль незнаёмыя,

Вітаюць, як сябры;

б) «Кожны дзень па некалькі разоў прыляталі яны ў гумно; насілі ў дзюбах клейкую грязь, замазвалі дзіркі і далей рабілі гняздзечка, каб яно было глыбейшае і большае»;

в) «Хлопцы зарагаталі, загудзелі, усцешаныя, а (ён) прыўстаў і затрос цёмна-шэрай галоўкай. На ягоным горлачку, прабіваючыся праз ускудлачанае пер’е, захадзіла, запульсавала нейкая жылачка».

4. Прывядзіце прыклады добрых і дрэнных учынкаў персанажаў з вывучаных твораў раздзела.

5. Суаднясіце аўтараў і назвы іх твораў.

Аляксей Якімовіч

«Ластаўкі»

Якуб Колас

«Чаму ў трывозе Дзед Мароз?»

Эдзі Агняцвет

«Ножык»

Разумею, магу растлумачыць...

1. Якія мудрыя ўрокі вы атрымалі, прачытаўшы вершы і апавяданні гэтага раздзела?

2. Хто з герояў выклікаў у вас сімпатыю і захапленне? Чаму можна ў іх павучыцца?

ЗІМОВЫ ДЗЯНЁК, ШТО КАМАРОЎ НАСОК

Мы працягнем чытаць і вывучаць творы пра прыгажосць зімы, пра забавы дзяцей у гэту пару года; пра захаванне нацыянальных традыцый і зімовыя святы.

Мы будзем вучыцца:

- ✓ вызначаць настрой паэтычных твораў;
- ✓ маляваць словамі карціны зімай прыроды;
- ✓ вылучаць у тэксце вобразныя словы;
- ✓ выказваць свае адносіны да прачытанага;
- ✓ выразна чытаць вершы (захоўваць інтанацыю сказа, паўзы і патрэбны тон), перадаваць іх настрой.

Варта задумацца. Якія нацыянальныя традыцыі і святы з пакалення ў пакаленне захоўваюць беларусы ў зімовую пару года?

Шэрань — іней.

Журботна, маркотна — сумна, тужліва.

Хістаць — варушыць, трэсці.

ЯКУБ КОЛАС

Зіма

Надышлі марозы,
Рэчкі закавалі,
Белыя бярозы
Шэранем убралі.

Замялі дарогі
Ветрыкі снягамі.
Лес, як дзед убогі
З доўгімі вусамі,

Апусціў галіны
І стаіць журботна,
Зрэдку верхавіны
Зашумяць маркотна.

Мяккая пярына
Вочы адбірае.
Белая раўніна —
Ні канца ні краю.

Пад пялёнкай белай
Травы і лісточкі.
Рэчка анямела,
Змоўклі ручаёчкі.

Амярцвелі лозы,
Чуць галлём хістаюць.
А ў палях марозы
Ды вятры гуляюць.

1. Якія карціны зімы вы ўяўлялі ў час чытання? Вусна апішыце іх.
2. Як паэт апісвае рэчку, бярозы, дарогі і лес? Прачытайце адпаведныя радкі. Што аўтар гаворыць пра вятры і марозы?
3. Растлумачце сэнс сказаў: «Мяккая пярына вочы адбірае», «Рэчка анямела» і «Амярцвелі лозы». Якія яшчэ словы дапамаглі Якубу Коласу ажывіць зімовую карціну, наблізіць яе да паводзін чалавека? Знайдзіце іх і прачытайце.
4. З кім параўнаў аўтар зімовы лес? Прачытайце.
5. Якія словы ў творы рыфмуюцца? Знайдзіце і прачытайце іх.
6. Вывучыце верш на памяць.

У свеце прыгожага

1. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны мастака Яўгена Балакшына «Катанне з горкі».

2. Адкажыце на пытанні.

1) Якая пара года адлюстравана на карціне? Па якіх прыкметах можна здагадацца?

2) Дзе адбываюцца падзеі: у вёсцы ці ў горадзе? Дакажыце.

3) Хто паказаны на пярэднім плане?

4) Як выглядаюць дзеці? Чым яны заняты? У што апрануты і абуты? Якія элементы іх адзення ўказваюць на даўні час падзей?

5) Чаму твары дзяцей радасныя і вясёлыя?

6) Як паводзіць сябе сабачка?

7) Якіх фарбаў — цёплых ці халодных — прысутнічае на карціне больш?

НАРОДНЫЯ ПРЫКМЕТЫ ПРА ЗІМУ

- Вароны садзяцца на верхавіны дрэў — будзе вецер.
- Калі вароны каркаюць — будзе мароз.
- Вераб'і дружна расчырыкаліся — пацяплее.
- Кошка — на печ, сцюжа — на двор.
- Зоркі ярка блішчаць — на мароз.
- Дым з коміна ідзе слупом — будзе мароз.
- Калі ноччу быў іней, днём снегу не будзе.
- У лютым востры мароз — кароткая зіма.

1. Прачытайце народныя прыкметы пра зіму. Запомніце адну з іх.
2. Якія народныя прыкметы пра зіму вы ведаеце?

Маўленчая размінка. У час чытання верша Івана Муравейкі правільна вымаўляйце гукі [дз'], [ў], [г], [ч].

Сняжынкi-смяшынкi

Поўнай жменяю на Зінку
Сыпануў дубок сняжынкi:
Не сякучкі-халадзінкі,
Не пякучкі-маразінкі,
А вясёлыя смяшынкi.
— Ха-ха-ха, —
Смяецца Зінка
І сама трасе галінкі.

Чарэпак — адколатая частка гладыша.
Кудзэля — валакно лёну, апрацаванае для пражы.

НІЛ ГІЛЕВІЧ

Снежны дзед

Колькі шуму, колькі смеху:
Дзеда лепім мы са снегу!
Задала зіма работы —
Па двары кацілі ўтрох
І паставілі ля плота.
Дзед стаіць, хоць і без ног.

Замест рук уткнулі палкі,
Вочы — вугалю кавалкі,
Нос — чарэпак з гладыша,
Барада — шматок кудзэлі,
А на лысіну надзелі
Кош замест капелюша.

Ну і дзед! Відаць, яму
Тут стаяць усю зіму.
Будзе ён тут па начах
Наганяць на зайцаў страх,
Каб не бегалі сюды
Сад псаваць наш малады!

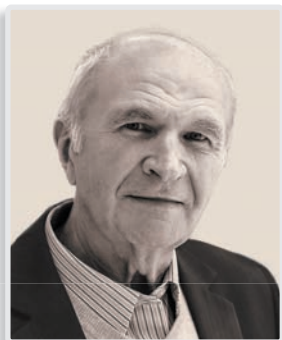
1. З якім настроем патрэбна чытаць верш «Снежны дзед»? Чаму?
2. Пра якую зімовую забаву дзяцей гаворыцца ў гэтым творы?
3. Як Ніл Гілевіч падае знешні выгляд снежнага дзеда? Знайдзіце і прачытайце.
4. Як вы разумееце сэнс сказа «Задала зіма работы»?
5. З якой мэтай дзеці вырашылі зляпіць снегавіка? Прачытайце.
6. Разгледзьце ілюстрацыю да верша. Знайдзіце і прачытайце радкі, якімі можна падпісаць яе.

Давайце абмяркуем. Якія зімовыя забавы вам больш падабаюцца? Чаму? Раскажыце, як вы бавіце вольны час зімою.

ЗАГАДКА

Ляцяць птушкі без крыл,
а садзяцца без ног.

МІКОЛА МАЛЯЎКА

Белыя ключы

Пахаладала раптам —
І зіма ўначы
Перадала марозу
Белыя ключы.

Пазамыкаў мароз,
Румяны і бадзёры,
Крыніцы ўсе жывыя,
Рэкі і азёры.

Як дбайны вартаўнік,
Замкі праверыў потым —
І сам ключы схаваў
Пад снегавым сумётам.

Цяплом дыхне вясна,
Вярнуўшыся здалёк,
Ключы пад тым сумётам
Знойдзе ручаёк.

1. Чаму паэт так назваў свой верш? Паразважайце.
2. Якія малюнкi апісвае аўтар? Знайдзіце адказ у вершы.
3. З дапамогай якіх слоў паэт ажыўляе мароз, робіць яго падобным да чалавека? Прачытайце.
4. З кім аўтар параўноўвае мароз? Чаму?
5. Растлумачце сэнс двух апошніх радкоў верша.
6. Якія радкі сугучны з карцінай Барыса Казакова «Снег выпаў»? Прачытайце іх.

7. Падрыхтуйце выразнае чытанне верша. Твор патрэбна чытаць павольна ці хутка? Бадзёра ці сумна?

Давайце абмяркуем. Ці падабаецца вам зіма?

Маўленчая размінка. Прачытайце верш. Правільна вымаўляйце гукі [дз’], [ц’], [г], [ў].

Зіхатлівыя сняжынкi

Па зямельцы Дзед Мароз
Поўны мех сняжынак нёс.
Рассяваў іх па палях,
Па лясах і па лугах,
Рассяваў па ўсіх сцяжынках
Зіхатлівыя сняжынкi,
Каб святлей было на свеце,
Каб гулялі з імі дзеці.

Пятро Сушко.

Выразанка — зроблены з дапамогай нажніц папяровы малюнак ці ўзор.

Крыжавіна — два брусy, змацаваныя ў выглядзе крыжа, з адтулінай, у якую ўстаўляецца ствол елкі.

Купчасты — пра дрэвы, кветкі: з пышной, густой кронай.

Камель — ніжняя патоўшчаная частка дрэва.

Чарада — размяшчэнне аднолькавых прадметаў адзін за адным.

Аздоблены — пышна прыбраны, упрыгожаны.

Храбусніць — утварыць хруст, трэск.
Штўчная (ёлка) — ненатуральная, зроб-
леная чалавекам.

ВАСІЛЬ ХОМЧАНКА

Елка з белымі кветкамі

Ці цвітуць елкі, ды яшчэ белымі кветкамі?
Скажаце — не? А я такую елку бачыў у дзяцін-
стве...

Было гэта вельмі даўно. Я жыў у маленькім
гарадку — іх тады называлі мястэчкамі. Нады-
ходзіў Новы год. Елкі ў нас не прадаваліся, як у
вялікіх гарадах. Кожны здабываў сабе яе сам...

Узяў і я сякеру і падаўся ў лес.

Выбраў сабе елачку і пачаў разграбаць валён-
камі пад ёю снег. Елачка была прысэдзістая,
стройная, купчастая. Я прыўзняў угору ніжнія
галінкі, замахнуўся сякерай — і ўтрымаўся, не
секануў. Мне здалося, што елачка ад страху не
то ўсхліпнула, не то рыпнула. Елачка хацела
жыць...

З самых малых год я шкадаваў усё жывое:
птушак, звяроў, дрэвы, траву. Ніколі без патрэбы
не ламаў голле дрэў, не рваў кветак проста так,
як некаторыя: сарве, панюхае і кіне.

Але гэту елачку хоць шкадаваў, а ўсё ж ссек. Ударыў сякерай па камлі, дрэўца пачало хіліцца, чапляцца лапкамі за сваіх сясцёр-елачак. Яшчэ раз секануў, яна калыхнула вяршынькай, храбусну́ла валокнамі і замерла на снезе.

Елачцы абрадаваліся сястра, брацікі. Мы паставілі яе ў крыжавіну, упрыгожылі цацкамі і выразánкамі з каляровых паперак. Прыгожая атрымалася ёлка. Каля яе мы скакалі, спявалі песенькі, вадзілі карагод, гулялі ў Дзеда Мароза і Снягурачку. І я гуляў і быў рады, што выбраў у лесе такую цудоўную елачку.

Назаўтра, ужо на Новы год, да мяне завітаў мой сябар Славiк, які жыў на другім канцы гарадка. Я адразу ж пачаў хваліцца сваёй ёлкай.

Славiк абыякава сказаў:

— Звычайная ёлка. Дні праз два ты яе выкінеш на сметнік.

Ён паглядзеў на мяне так, што я зразумеў: Славiк зараз паведаміць мне нешта асаблівае. І ён сказаў:

— На нашай вуліцы ёсць навагодняя ёлка... з белымі кветкамі.

— Ты што, якія на ёлцы кветкі?

— Такая ёлка ў Івана Сяргеевіча. Хочаш пабачыць яе?

Іван Сяргеевіч — наш местачковы доктар. У яго на дзіва багаты сад з рознымі рэдкімі раслінамі.

Мы пайшлі да Івана Сяргеевіча. Дарогай да нас далучылася чарада дзяцей, бо ўжо многія пачулі пра незвычайную ёлку.

У дом доктара Славiк зайшоў спачатку адзін, каб спытаць дазволу прывесці сяброў. Праз некалькі хвілін паклікаў і нас.

Я пераступіў парог першы і ад здзіўлення застыў на месцы.

Што за ёлку ўбачыў герой у хаце?

Як яна была ўпрыгожана?

Каля акна ў кадўшцы... цвіла вішня. Уся яна была ў белай квіцені, быццам у маі, калі

ўсё цвіце. Маленькія свечачкі, якія доктар запаліў на вішні, асвятлілі яе зіхатлівым жоўтым святлом. Мы і пах вішні адчулі — тонкі, ледзь улоўны. «Як малаком аблітыя, стаяць сады вішнёвыя...» — міжволі прыйшло на памяць.

Усе маўчалі, уражаныя такім дзівам. Так ціха было ў доме, што мы нават чулі патрэскванне свечак.

— Падабаецца? — спытаў Іван Сяргеевіч. Ён быў вельмі задаволены, што яго навагодняя «ёлка» так нас уразіла. Зняў з вішні цукеркі і пачаставаў нас. А потым павесіў новыя, для іншых дзяцей, якія, вядома ж, прыйдуць таксама падзівіцца на гэту «ёлку».

— Як жа яна зацвіла? — спыталі мы.

Іван Сяргеевіч спачатку раскажаў нам вось што:

— Калісьці нашы продкі вельмі любілі вішні. У іх быў нават бог вішань — Кёрніс. І было ў іх так заведзена: вішні вырошчвалі ў кадушках, а зімою, пад Новы год, прымушалі іх цвісці. За акном сумёты да стрэх, завіруха гудзе, а на покуці вішня ў квецені, аздобленая стужкамі ды свечкамі. Прыгожа і святочна. І так сустракалі кожны Новы год.

А потым хтосьці палічыў (нейкі, відаць, гультаяваты чалавек), што вельмі клапатліва — вырошчваць, а потым сустракаць Новы год з такімі вішнямі, і замяніў іх елкай. Пайшоў у лес, ссек, прынёс і паставіў. Проста і лёгка.

— А як жа вішню прымусіць зацвісці менавіта пад Новы год? — спытаў я.

— Трэба толькі захацець. Не вельмі ўжо і складана. У мяне да самага снежня вішанька гэта стаяла на холадзе. А потым яе ў пакой перанёс. Да светлага акна паставіў. Паліваў цёплай вадой, падкармливаў. Дрэўца і пайшло ў рост, зацвіло. У наступны Новы год у мяне зацвіце бэз. Прыходзьце паглядзець.

Вярнуўся я дамоў, зірнуў на сваю ёлку — вельмі шкада мне стала яе. Навошта я загубіў дрэўца? Няхай бы расло ў лесе, калыхала птушак, шапталася з ветрам...

Праз некалькі дзён ёлка амаль уся асыпалася, і я выкінуў яе на двор. Там ляжала ўжо шмат такіх ёлак.

І вось з таго далёкага часу я не прыношу перад Новым годам елкі ў хату... Праўда, цяпер можна замяніць жывую елку штучнай — капронавай, купіць у магазіне — на ўсё жыццё хопіць. У мяне ж, як калісьці ў Івана Сяргеевіча, на Новы год зацвітае якое-небудзь дрэўца: вішня, чарэшня, бэз, чаромха. Або ўскіпіць ружаватай пенай яблыневая галінка. Прыходзяць да мяне людзі, дзіўяцца з незвычайнай «ёлкі».

Гадоў сорок я сустракаю Новы год з такой «ёлкай». Колькі ж я збярог дрэў за гэты час? Цэлы гай!

1. Чаму аўтару ў дзяцінстве даводзілася самому прыносіць дадому елачку перад Новым годам?
2. Як пісьменнік апісвае елачку? Прачытайце.
3. Чаму падлетку было цяжка ссякаць дрэўца? Падмацуйце адказ радкамі з твора.
4. Якую незвычайную навіну паведаміў Славік, завітаўшы да сябра?

5. Як выглядала навагодняя вішня ў хаце доктара Івана Сяргеевіча? Прачытайце яе апісанне. Якія ўражанні выклікала яно ў вас? Чаму?
6. Што раскажаў доктар дзецям пра навагодняе свята ў старажытных славян? Перакажыце змест яго аповеду.
7. Чаму пісьменнік, калі стаў дарослым, больш ніколі не прыносіў дамоў перад Новым годам елачку? Як гэта характарызуе яго?
8. Разгледзьце ілюстрацыі (с. 102, 105). Да якіх частак тэксту яны адносяцца? Прачытайце адпаведныя радкі.
9. Падрыхтуйце падрабязны пераказ часткі твора «Аповед доктара пра навагоднюю вішню».

Давайце абмяркуем. Як у вашай сям’і сустракаюць Новы год? Якая ў вас бывае ёлка?

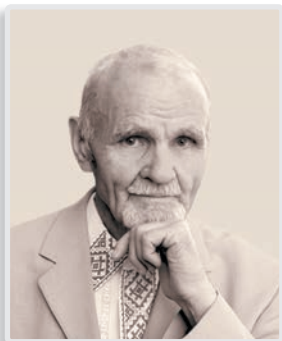

Каляды — народнае зімовае свята. Працягваецца два тыдні.

Шчодры вечар — народны абрад, вечар з 13 на 14 студзеня, калі калядоўшчыкі другі раз абходзілі двары з «казой» і віншавалі са старым Новым годам.

Пóкуць — ганаровае месца ў хаце за сталом пад абразамі.

Капа́ — сена, снапы, складзеныя конусам.

ВАСІЛЬ ЖУКОВІЧ

Цудоўныя святы

Вялікую радасць
на вуліцы, у хаты
прынеслі Каляды,
зімовыя святы,

прынеслі забавы,
і жарты, і песні,
загадкі, і гульні,
і танцы прынеслі.

Не спі, пані скрыпка,
і, бубен, прачніся, —
цудоўныя святы
ў нас пачаліся.

1. Калі беларусы святкуюць Каляды? Чым цікава гэта свята?
2. Да каго паэт звяртаецца ў апошнім слупку верша? Хто хаваецца за вобразамі пані скрыпкі і бубна?
3. Як адносіцца аўтар гэтага верша да зімовых свят? Чаму вы так думаеце?
4. Разгледзьце ілюстрацыю да твора. Раскажыце, які момант на ёй адлюстраваны. Ці ўдалося мастаку перадаць настрой верша? Дакажыце.
5. Падрыхтуйце выразнае чытанне твора. Перадайце голасам радасны і задаволены настрой паэта.

КАЛЯДНЫЯ ПЕСНІ

Добры вечар таму, хто ў гэтым даму...

Добры вечар таму, хто ў гэтым даму,
Добры вечар добрым людзям!
А ў гэтым даму сам пан гаспадар,
Шчодры вечар добрым людзям!
Сам пан гаспадар дай на покуце,
Шчодры вечар добрым людзям!
Ой, каля яго дай жанá яго,
Шчодры вечар добрым людзям!
Ой, каля яе дзетачкі яе,
Шчодры вечар добрым людзям!

Го-го-го, каза...

Го-го-го, каза, го-го-го, шэра!
Дзе каза ходзіць, там жыта родзіць!
Го-го-го, каза, го-го-го, шэра!
Дзе каза рогам, там жыта стогам!
Го-го-го, каза, го-го-го, шэра!

Дзе каза хвастом, там жыта кустом!
Го-го-го, каза, го-го-го, шэра!
Дзе каза нагой, там жыта капой!
Го-го-го, каза, го-го-го, шэра!
Дзе каза бывае, там шчасце вітае!
Го-го-го, каза, го-го-го, шэра!
Ты расхадзіся, развесяліся!
Го-го-го, каза, го-го-го, шэра!
Па ўсяму дамú гаспадарскаму!
Го-го-го, каза, го-го-го, шэра!..

1. Калі, на вашу думку, калядоўшчыкі выконвалі гэту песню?
2. Якія словы паўтараюцца ў песні? Якое прызначэнне гэтых паўтораў?
3. Якім настроем прасякнуты твор? Пастарайцеся перадаць яго пры выразным чытанні. Паспрабуйце словы песні прачытаць дыялогам: адзін вучань чытае першы, трэці, пяты і г. д. радкі, паўторы — усе разам.
4. Для чаго калядоўшчыкі вадзілі «казу»? Што яны жадалі гаспадарам? Прачытайце.

Давайце абмяркуем. Паслухайце аўдыязапіс калядных песень. Які настрой выклікалі ў вас гэтыя песні? Узгадайце песні, якія выконваеце вы падчас калядавання.

ПРАВЕРЦЕ СЯБЕ

Ведаю...

1. У якіх творах гаворыцца пра мароз? Пра зімовыя забавы дзяцей? Пра навагоднія святы?

2. Які настрой выклікаюць вершы «Снежны дзед» Ніла Гілевіча і «Белыя ключы» Міколы Маляўкі?

3. Хто аўтар наступных радкоў?

Цяплом дыхне вясна,
Вярнуўшыся здалёк,
Ключы пад тым сумётам
Знойдзе ручаёк.

4. У якім творы даецца такое апісанне зімовага пейзажу?

Амярцвелі лозы,
Чуць галлём хістаюць.
А ў палях марозы
Ды вятры гуляюць.

Разумею, магу растлумачыць...

1. Якой тэмай аб'яднаны змешчаныя ў гэтым раздзеле вершы і апавяданні?

2. Якімі думкамі хацелі падзяліцца са сваімі чытачамі Васіль Жуковіч у вершы «Цудоўныя святы» і Васіль Хомчанка ў апавяданні «Елка з белымі кветкамі»?

3. Разгледзьце (форзац 2) рэпрадукцыі карцін Станіслава Жукоўскага «Зіма» і Васіля Пешкуна

«Зімовы пейзаж». Выкажыце свае адносіны да гэтых твораў жывапісу.

4. Па серыі малюнкаў складзіце невялікую казку.

Апорныя спалучэнні слоў, сказы: выпаў снег; лепяць снегавіка; хутка прыйдзе Новы год; рыхтавацца да свята; стала сумна; раніцай упрыгожылі ёлку; сталі весяліцца разам; вадзілі карагод; спявалі песні.

Ці спадабалася вам казка пра цікаўнага снегавіка? Чаму?

ЯК ТЫ ДА ЛЮДЗЕЙ, ТАК І ЛЮДЗІ ДА ЦЯБЕ

Мы працягнем чытаць творы пра ўзаемаадносіны людзей і іх учынкі, пра значэнне ветлівасці і добразычлівасці ў жыцці.

Мы будзем вучыцца:

- ✓ знаходзіць у творах апісанне дзейнай асобы;
- ✓ вызначаць рысы характару персанажаў;
- ✓ вызначаць тэму, фармуляваць асноўную думку твораў;
- ✓ вылучаць сэнсавыя часткі апавядальнага твора, вызначаць галоўнае ў кожнай частцы;
- ✓ падрабязна пераказваць змест казак і апавяданняў з гэтага раздзела.

Варта задумацца. Чаму патрэбна быць ветлівым і добразычлівым чалавекам?

ЭДЗІ АГНЯЦВЕТ

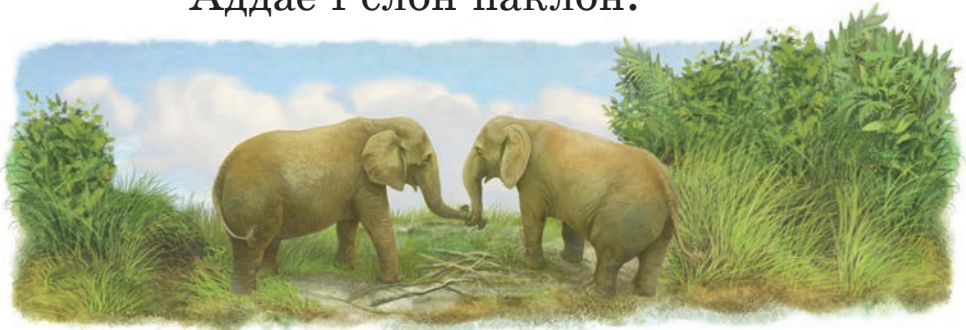
Вельмі «ветлівы» Мікіта

У спякоту або ў студзень
Між палёў і гарадоў
Людзі ўсе ідуць як людзі:
— Добры дзень!
— Салют!
— Здароў!

Усміхнецца той другому —
І абодвум весялей.
Толькі ён выходзіць з дому,
Як гусак ці Бармалей.

І надзьмуты, і сярдзіты
Вельмі «ветлівы» Мікіта!
Ён паклаў свой «добры дзень»
У партфель або ў кішэнь?

І каго ён пераймае?..
У дрымучых джунглях слон
Галавой слану ківае —
Аддае і слон паклон.

А як звонка ў пушчы нашай!
Берасцянка: — Цінь-цінь-цень!
— Добры дзень! — шчыгол адкажа.
Праўда, пень маўчыць як пень.

І надзьмуты, і сярдзіты
Вельмі «ветлівы» Мікіта!
Ён паклаў свой «добры дзень»
У партфель або ў кішэнь?

1. Як аўтар ставіцца да свайго персанажа?
2. Каго Эдзі Агняцвет прыводзіць у прыклад хлопчыку? Падмацуйце адказ радкамі з твора.
3. Як вы разумеете сэнс слоў:

Ён паклаў свой «добры дзень»
У партфель або ў кішэнь?

4. Што вы параілі б Мікіту пры сустрэчы?
5. На якую тэму напісаны верш?
6. Якая асноўная думка гэтага твора?
7. Разгледзьце ілюстрацыі да верша. Абмяркуйце, якія яшчэ малюнкi можна зрабіць да твора.
8. Падрыхтуйце выразнае чытанне верша.

Прачытайце прыказку. Як вы разумеете яе сэнс?

● Добрая слава ў кошыку ляжыць, а благая — па дарожцы бяжыць.

Маўленчая размінка. Прачытайце скорагаворкі. Правільна вымаўляйце гукі [р], [ч].

СКОРАГАВОРКІ

- У чаплі чапляня, у зайкі зайчаня.
- Тры дрывасекі на трох дварах дровы сякуць.

Улашчанья (жабкі) — задобранья.

Завэсці сваю валынку з катрынкай — пачаць дакучлівую размову, гаварыць адно і тое ж.

Вір — глыбокае месца ў рацэ з водаваротам.

Лаяць — тут: называць грубымі, зневажальнымі словамі, ганьбіць.

УЛАДЗІМІР КАРАТКЕВІЧ

Жабкі і Чарапаха

(Скарочана)

На беразе маленькага ляснага возера-балотца разгарлаліся, разышліся і наладзілі канцэрт жабы. Церушыў на іхнія галоўкі цёплы дожджык, свяціла праз яго сонца. Весела было жабкам — вось яны і спявалі.

І тут прыплыла з такога самага суседняга балотца-возера вялікая балотная Чарапаха. Жыла

яна адна, пачула вясёлыя спевы і вось прыплыла, вынырнула, напалову вылезла на бераг і ўся аж зморшчылася ад асалоды. Надта добра спявалі жабкі.

— Жабкі-жабкі, дзень добры.

— А ты што за цуда-юда? — спыталі жабкі.

— Я Чарапаха.

— Бачыць такое не бачылі, чуць гэткае не чулі. Значыць, не можа цябе быць.

— Ды ёсць жа я, — сумна сказала Чарапаха. — І як жа вы добра спяваеце! Паўтарыце, калі ласка. Проста салаўі.

— Можам, — казалі ўлашчаныя жабкі.

— Ку-ма, кума

Бор-ршчык вар-рыла.

— Выдатна, — сказала Чарапаха. — Выключна.

— Бур-ракі, бур-рак-кі,

Бур-ракі-кі-кі-кі-кі.

У Чарапахі — аж слёзы з вачэй, так хораша спявалі жабы.

— Жабкі-жабкі, прыміце мяне ў свой хор.

— А ты спяваць умееш?

— Не. Я слухаць люблю.

— Дык слухай. Здалёк. Ці прывядзі сястру, якая ўмее.

— І яна не ўмее, — сумна сказала Чарапаха. — Мы, чарапахі, не ўмеем спяваць. Голасу нам не дадзена.

— Дык нашто ты нам тады? — спыталі жабкі.

— А слухаць вас хто будзе? Хваліць?

— Нас і так усе чуюць. І ўсе хваляць.

— Ну і я ціхенька сядзела б ды хваліла, — сказала добрая і разумная Чарапаха.

— Дык ты, можа, яшчэ нешта ўмееш? — спытала Галоўная Жаба ў хоры, якая аж дзьмулася ад важнасці.

— Плаваць умею. Ныраць.

— Гэта й мы ўмеем. А скакаць умееш?

— Не, — уздыхнула Чарапаха.

— Нічога ты не ўмееш... А мы яшчэ нясём ікру. Жабур'інне.

— Я замест яе яйкі нясу, — сказала Чарапаха. — Вялікія.

— Ф-фу, — сказала Галоўная, — яйкі... Ну, паспрабуй усё ж заспяваць.

І Чарапаха зарыпела:

— Свеціць мясячык з гары
На глыбокія віры.
На шчытах у чарапах
Сіняе святло гарыць.

— Слова нішто сабе, — казалі жабы, — але ж голас? Бр-р-р!

— Дык я б вам — слова, а вы б — спявалі.

— Слова ў нас не горшыя. Самі прыдумалі:

— Што вар-рыла, кум-ма, кум-ма?
Боршч, бор-ршч, бур-ракі.

— Добрыя слова, — сказала Чарапаха, — але галасы ў вас лепшыя.

— І што гэта за «шчыты ў чарапах»? — спытала Галоўная Жаба.

— А вось тое, што на мне.

— Гэта карычневае? — усхваляваліся жабы. — Гэта брыдкае? Ну не. Мы вось такія прыгожыя. Зялёныя. Бліскучыя. Як лакіраваныя...

Самая смелая з жабак падплыла асцярожна і дакранулася да панцыра лапкай...

— Жаба ў тэнку, — пажартавала насмешніца.

Пакрыўдзілася бедная Чарапаха, нырнула і паплыла ў пратоку, а пасля ў сваю азярынку. А жабы, гледзячы на яе бúrбалкі, зноў завялі сваю валынку з катрынкай...

...Ну і што? І ці добра гэта атрымалася? Тут сабе жабкі весела спяваюць дурныя словы добрымі галасамі. А там Чарапаха, што не мае голасу, але ведае добрыя словы, ляжыць сабе пад вадой, пад святлом месяца, пакрыўджаная і аднадзінюсенькая.

І нашто, калі ты зялёны і мяккі, лаяць таго, хто карычневы і цвёрды? Ты вось ходзіш на дзвюх нагах, а кот — на чатырох. І няхай сабе.

Дрэнна вы зрабілі, жабы. Ану, марш адразу ж у Чарапахі прабачэння прасіць, перапрашаць яе!..

Ці пасябруюць жабы і Чарапаха?

Прыдумайце сваю канцоўку казкі.

1. Чаму Чарапаха прыплыла да жаб?
2. Ці спадабаліся вам адносіны жабак да яе? Чаму? Як гэта іх характарызуе?
3. Чаму Чарапаха пакрыўдзілася і вярнулася назад у сваё балотца-возера? Ці правільна яна зрабіла?

4. Як Уладзімір Караткевіч ацаніў учынкi герояў гэтай казкі? Знайдзіце і прачытайце адпаведныя словы. Ці згодны вы з думкай аўтара? Чаму?
5. На якую тэму гэты твор?
6. У якіх радках пісьменнік выказаў асноўную думку сваёй казкі? Прачытайце.
7. Разгледзьце ілюстрацыю да казкі (с. 118). Знайдзіце ў тэксце пачатак і канец урыўка, які праілюстраваны. Прачытайце яго.

Давайце абмяркуем. Як бы вы паступілі ў адносінах да Чарапахі?

Перакажыце змест казкі па пытаннях.

- 1) Дзе жылі жабы? Чаму ім было весела?
- 2) Хто прыплыў паслухаць іх спеў? З-за чаго госця пакінула сваё балота?
- 3) Аб чым папрасіла Чарапаха ў спявачак?
- 4) Як жабы адказалі на просьбу госці?
- 5) Якімі здольнасцямі валодалі жабы і Чарапаха?
- 6) Чаму Чарапаха пакрыўдзілася на жаб і адправілася назад у сваё возера?
- 7) Якія думкі выказаў аўтар наконт паводзін герояў твора?
- 8) Якімі словамі пісьменнік заканчвае твор?

Алавянае (сэрца) — нібы з металу.
Вóлава — мяккі серабрыста-белы метал.
(Зрабіць) *ліхóе* — дрэннае.
Даўме́цца (разм.) — зразумець, дадумацца.
Пага́рдлівы — ганарысты.
Папрастава́ць — пайсці напрасткі, прама.
Сіло́ — прыстасаванне ў выглядзе петляў для лоўлі птушак і дробных жывёлін.

НІНА МАЦЯШ

Залатое сэрца

Жыў на свеце адзін чалавек. Нічым знешне не вылучаўся сярод іншых людзей, але ўсе ведалі, што ў яго грудзях — алавянае сэрца. На кожнага, хто страчаўся з ім і пачынаў размову, нібы навальваўся нейкі цяжар, а з твару надоўга знікала ўсмішка. Людзі сталі пазбягаць чалавека з алавяным сэрцам, і неўзабаве ён апынуўся ў поўнай адзіноце.

А жыў у той мясціне яшчэ адзін чалавек. І хоць таксама нічым не вылучаўся сярод людзей, але ўсе ведалі, што ён валодае дзівосным скарбам — сэрцам з чыстага золата. Людзі вельмі шанавалі гэтага чалавека, побач з ім жылося лёгка і светла. Чалавек з залатым сэрцам заўсёды

быў гатовы прыйсці на дапамогу кожнаму, хто трапляў у бяду. Таму ён заўсёды быў акружаны людзьмі.

Чалавек з алавяным сэрцам страшэнна зайздросціў чалавеку з залатым сэрцам. Зайздроснік нават спаць не мог спакойна, усё думаў, што б зрабіць яму ліхое. І нарэшце вырашыў забраць у яго слых, каб той ніколі больш не пачуў людской удзячнасці.

Як задумаў злы вядзьмак, так і зрабіў: аглух чалавек Залатое Сэрца. Цяжкія пакуты агарнулі яго: людзі хадзілі, варушылі вуснамі, смяяліся, — але ў такой глыбознай цішы, што ажно рабілася страшна і звінела ў галаве. Цяжка было бедаку яшчэ і таму, што часта ён ніяк не мог даўмецца, чаго людзі хочуць ад яго. Ён стаў пазбягаць людзей, а неўзабаве і зусім замкнуўся ў сваёй хаце.

А была ў Алавянага Сэрца дачка Сябелюбка. Калі яна нарадзілася, вядзьмак падарыў ёй чароўную палачку з бліскучым чорным

наканечнікам. Дакранешся той палачкай да сэрца чалавека, і яно адразу ператвараецца ў халодную грудку волава.

І вось аднойчы, калі Залатому Сэрцу было асабліва цяжка на душы, перад ім з'явілася прыгажуня ў цудоўным убранні.

— Вазьмі мяне да сябе, добры чалавек! — прасіла яна. — Няма ў мяне ні маткі, ні бацькі, на цэлым свеце няма да каго прыгарнуцца. Дай мне прытулак, вазьмі мяне ў дочкі, калі-небудзь я шчодро аддзячу табе за гэта.

Залатое Сэрца быў зачараваны прыгажосцю дзяўчыны. Ён не пачуў ніводнага слова, але зразумеў, што яна нешта просіць, таму пільна ўзіраўся ў яе твар, у вочы, каб здагадацца, што ёй трэба. І чым дапытлівей ўзіраўся, тым яскравей бачыў, якія раўнадушныя, злыя вочы ў неспадзяванай госці, якія пагэрдлівыя рухі яе рук. Ён зразумеў, што яна нядобрая, і прагнаў дзяўчыну са свайго двара. Ён і не падумаў, што гэта вядзьмак Алавянае Сэрца падаслаў да яго сваю Сябелюбку. Сам жа Залатое Сэрца вырашыў ісці да людзей.

Пафантазіруйце, як людзі аднясуцца да Залатога Сэрца. Як закончыцца казка?

Калі пры́муць — зноў да яго вернецца шчасце. А не прымуць — дык на людзях і паміраць лягчэй: жыць без іх ён усё адно не мог.

І толькі выйшаў у поле, як бачыць: б'ецца ў сілё жаўручок, вырвацца не можа. Залатое Сэрца разблытаў сіло, птушаня ўзвілося пад самае неба і залілося радаснай песняй у гонар свайго збавіцеля. Але ён не пачуў той песні і пакрочыў далей. Ідзе-ідзе, раптам бачыць: сядзіць у елачцы зайка і лапкамі слёзы выцірае. Хацеў зайка елачку пераскочыць, ды засеў у голлі, вылезці не можа. Вызваліў Залатое Сэрца зайчыка, той шчасліва піскнуў «дзякуй» і памчаў дадому.

А Залатое Сэрца пайшоў далей. Бачыць: на дарозе, каля перакуленага воза з сенам, мітусіцца

дзядзька, а зрабіць нічога не можа — не хапае сілы адварнуць воз. Залатое Сэрца моўчкі падышоў да селяніна і дапамог яму падняць калёсы. А калі глянуў яму ў вочы, то ўбачыў у іх столькі ўдзячнасці, што азмрочанасць яго як рукой зняло. З лёгкай душой папраставаў ён далей. І ад кожнага добрага ўчынку сэрца яго зіхацела яшчэ ярчэй. Усе, каму патрэбна была дапамога, ішлі на гэты чароўны бляск. І да Залатога Сэрца вярнуўся слых.

Калі ж вядзьмак Алавянае Сэрца даведаўся пра гэта, то лопнуў ад зайздрасці і злосці. А яго дачка Сябелюбка ўцякла за трыдзевяць зямель у трыдзясятае царства. Але яна не згубіла сваю чароўную палачку з бліскучым чорным наканечнікам, бо ніколі не выпускала яе з рук. Асцерагайцеся, каб вядзьмарка часам не дакранулася да вас, каб не ператварыліся вашы сэрцы ў грудкі халоднага волава!

1. Як адчувалі сябе людзі пры сустрэчы з Алавяным Сэрцам? Падмацуйце свае думкі словамі з твора.
2. Як адносіліся людзі да Залатога Сэрца? Чаму? Прачытайце адпаведныя радкі з казкі.
3. Якое зло захацелі ўчыніць Алавянае Сэрца і яго дачка? Як характарызуе іх гэты ўчынак?

4. Чаму Залатое Сэрца прагнаў са свайго двара Сябелюбку?
5. Якія добрыя справы зрабіў Залатое Сэрца, калі ішоў да людзей? Раскажыце пра іх згодна з планам.

П л а н

1. Залатое Сэрца бачыць: б'ецца ў сілё жаўручок.
2. Сядзіць у елачцы зайка і лапкамi слёзы выцірае.
3. Каля перакуленага воза з сенам мітусіцца дзядзька.
4. Усе ішлі на чароўны бляск.
6. Аб чым папярэджае нас аўтар твора? Прачытайце.
7. Разгледзьце ілюстрацыі да казкі (с. 123, 125). Хто на іх адлюстраваны? Па чым вы здагадаліся? Якія яшчэ эпізоды можна праілюстраваць? Чаму?

Давайце абмяркуем. На каго з герояў казкі вы хацелі б быць падобнымі? Чаму?

ПРЫКАЗКІ

- За добрае дабром плаціць трэба.
- Слоўка, як птушка: выпусціў — не вернеш.
- Рана загоіцца, а злыя слова — ніколі.

Жыруюць — кормяцца, нагульваюць тлушч (рус. жир).

ПАЎЛЮК ПРАНУЗА

Сёння ў Толі выхадны

Сёння ў Толі выхадны,
Дома не сядзіцца.
Вынес раніцай зярнят
Снегірам, сініцам.

На кустах і пад акном
Новыя кармушкі,
Да вячэрняе зары
Тут жыруюць птушкі.

Ноччу снегу намяло,
Гурбы на дарозе.
Вось на вуліцы гудзе
Працаўнік-бульдозер.

На марозе ж не стаяць!
Толя ўзяў лапату.
Снег рыпучы разграбаў
Радасна, заўзята.

Разагрэўся, успацеў,
Рукавіцы скінуў.

Ад пад'езда цераз двор
Пралягла сцяжына.

Хто ні крочыў, гаварыў:
— Малайчына, Толя...
Снег сцяжынку не замёў,
Церусіў паволі.

1. Якія добрыя справы зрабіў Толя ў свой выхадны дзень? Прачытайце.
2. Ці лёгка было хлопчыку разграбаць снег? Падмацуўце сваю думку радкамі з верша.
3. За што хвалілі людзі галоўнага героя?
4. Ці можна сказаць, што ў Толі залатое сэрца? Пра якіх людзей так звычайна гавораць?
5. Які сэнс уклаў аўтар у радкі:
Снег сцяжынку не замёў,
Церусіў паволі?
6. Вызначце тэму і асноўную думку твора.
7. Якія прыказкі падыходзяць да сэнсу гэтага твора?
8. Які эпизод з твора праілюстраваны? Прачытайце адпаведныя радкі.
9. Падрыхтуйце выразнае чытанне верша. З якім настроем і інтанацыяй трэба чытаць твор? Чаму?

Давайце абмяркуем. Якія карысныя справы зрабілі ці робіце вы? Раскажыце пра іх.

Маўленчая размінка. Вывучыце лічылку. З дапамогай яе пералічыце сваіх аднакласнікаў. Вымаўляйце правільна гукі [дз’], [ч], [г], [р], [ц’].

ЛІЧЫЛКА

Раз, два, тры —

Бяжым з гары.

Чатыры, пяць —

Спрабуй дагнаць.

Шэсць, сем, восем —

Бегчы просім.

Дзевяць, дзесяць —

Хто нас стрэціць.

Ніна Галіноўская.

Навы́перадкі — стараючыся перагнаць адзін аднаго.

Арэ́лі — гушкалка.

Руды́ — рыжа-карычневы.

ЛІДЗІЯ АРАБЕЙ

Добрая фея

Свяціла сонейка, зелянела трава, клёнікі толькі што павыкідалі свае клейкія лісточкі. І весела забаўляліся ў двары хлопчыкі. Яны бегалі навывперадкі, гулялі ў хованкі, гушкаліся на арэлях. З імі бегаў, залівіста гаўкаў руды́ віславухі сабачка, ён не баяўся, што яго пакрыўдзяць альбо прагоняць, бо ведаў — ён з гэтай самай кампаніі і дзеці яго любяць.

А яшчэ адзін хлопчык сядзеў у крэсле каля пад'езда і сумна пазіраў на дзяцей. Ён зайздросціў не толькі гэтым хлопчыкам, але і рудому сабачку, які так спрытна скакаў на сваіх кароценькіх лапках. Гэтаму хлопчыку таксама хацелася пабегаць, пагуляць са сваімі равеснікамі, але ён не мог бегаць, ён не мог нават хадзіць, бо ў яго былі хворыя ногі.

Маці раніцой выносіла на двор крэсла, потым выносіла на руках сына, і ён падоўгу сядзеў, пазіраючы на белыя воблакі, што плылі ў блакітным небе, глядзеў, як калыхаў вецер кляновыя лісточкі. А найбольш паглядаў на дзяцей, слухаў іх звонкія галасы.

Ён быў бы вельмі ўдзячны, калі б хто-небудзь падышоў да яго, пагаварыў з ім. Не могуць бегаць, гуляць у двары, хлопчык шмат чытаў і ведаў многа казак, розных цікавых гісторый; ён мог бы расказаць іх дзецям. Але тыя не падыходзілі да яго, рабілі выгляд, быццам яго наогул няма ў двары, каля пад'езда. І вочы ў хлопчыка былі заўсёды сумныя, а твар не ведаў усмешкі.

Аднойчы ў двары з'явілася дзяўчынка. У яе былі светлыя кучаравыя, як у анёла на паштоўцы, валасы, вялікія сінія вочы і тонкая шыйка. Хлопчыкі заўважылі яе, і яна ім спадабалася.

— Ідзі да нас гуляць! — паклікаў адзін.

— Мы прымаем і дзяўчынак, — сказаў другі.

Але дзяўчынка не пайшла да іх. Яна спынілася каля хлопчыка, які моўчкі сядзеў у крэсле.

— Як цябе зваць? — спытала яна.

— Віця, — адказаў хлопчык.

— А мяне Валя. Скажы, чаму ты не гуляеш з дзецьмі?

— У мяне ногі хворыя, я не ўмею хадзіць.

— А з кім ты сябруеш? — спытала дзяўчынка.

— Я ні з кім не сябрую, — апусціў вочы хлопчык. — Са мною ніхто не хоча сябраваць.

— Я буду з табою сябраваць.

— Праўда? — узрадаваўся Віця і радасна ўсміхнуўся.

Дзяўчынка таксама ўсміхнулася свайму новаму сябру і раптам сказала:

— Я думаю, не такія ўжо хворыя твае ногі, і калі ты вельмі захочаш, то зможаш пачаць хадзіць.

— Не, — уздыхнуў Віця. — Я спрабаваў... Не ўмею...

— А я табе дапамагу, — сказала Валя. — Дай рукú!

Віця падаў руку дзяўчынцы, і здарыўся цуд. Хлопчык стаў на ногі! Ён стаяў не вельмі цвёрда, але стаяў!

— Вось бачыш, — сказала Валя, — ты ўжо ўмееш стаяць. А цяпер ідзі са мною... Ідзі!.. Не бойся!..

Хлопчык зрабіў адзін крок, другі.

Як будуць развівацца падзеі ў творы далей?

Дзеці, якія гулялі ў двары, сабраліся каля пад'езда і глядзелі на ўсё гэта, як на дзіва. Нават руды сабачка прыбег з імі і таксама, быццам нешта разумеючы, з цікавасцю глядзеў на Віцю.

Адзін хлопчык кінуўся ў пад'езд, да Віцевай мамы.

— Цёця, цёця, — закрычаў ён. — Ваш Віцька ходзіць!

Віцева мама выбегла на двор і, не верачы сваім вачам, глядзела на сына, які, трымаючыся за Валіну руку, рабіў першыя нясмелыя крокі.

— Ты чараўніца? — пыталіся ў Валі хлопчыкі. — Ты добрая фея?

— Не, — адказала Валя. — Я звычайная дзяўчынка.

Хлопчыкі не ведалі, што добрае слова, шчырае слова сапраўды можа зрабіць цуд.

1. У якую пару года адбываюцца падзеі, апісаныя ў гэтым творы? Знайдзіце і прачытайце апісанне адпаведнай карціны прыроды. Які настрой выклікала яно ў вас? Патлумачце.
2. Чаму «адзін хлопчык сядзеў у крэсле каля пад'езда і сумна пазіраў на дзяцей»?
3. Якая заповітная мара была ў Віці? Прачытайце адпаведны ўрывак з тэксту.
4. Знайдзіце і прачытайце апісанне знешнасці Валі. Якія ўражанні яно выклікала ў вас?
5. Прачытайце размову Валі і Віці па ролях. Падумайце, якія рысы характару выяўляюцца ў гэтай дзяўчынкі.
6. Якая з прапанаваных прыказак найбольш падыходзіць, каб выказаць галоўную думку апавядання?
 - Добрае слова да сэрца даходзіць.
 - Лепш самому быць пакрыўджаным, чым каго іншага пакрыўдзіць.
 - Язык і да Кіева давядзе.
 - Конь вырвецца — дагоніш і зловіш, а слова вырвецца — не зловіш.

7. Разгледзьце ілюстрацыю да твора (с. 132). Да якога эпізоду яна выканана? Прачытайце. Якія яшчэ ілюстрацыі можна зрабіць? Апішыце іх словамі.

Давайце абмяркуем. Чаму хлопчыкі назвалі Валю чараўніцай і добрай феяй?

Мўсіць — магчыма.

Шкада́ — пра нежаданне аддаць, страціць.

Няёмка — непрыемна, цяжка.

МІКОЛА ЯНЧАНКА

А таму!

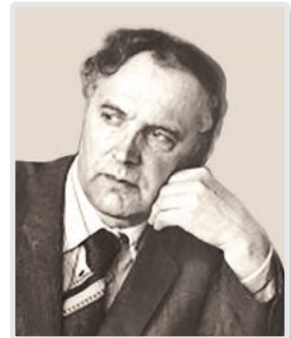
Змітрок, Валодзя і Маня ў лес ідуць. У грыбы, мўсіць. Ромка таксама ўхапіў кошык ды на вуліцу:

— І мяне вазьміце!

— Хадзем, — кажа старэйшы, Змітрок. — Што нам — лесу шкада́, ці што? Толькі не адставай ад нас. Каб не згубіўся часам.

— Добра, — паабяцаў Ромка, — не адстану.

Да лесу рукой падаць. Збеглі ў лагчынку, перайшлі па кладцы рэчку — у алешнік. А за алешнікам на ўзгорачку сасоннік, у якім дзе-нідзе бярозкі трапляюцца. Унізе ж малады ельнік. Самы баравіковы лес!

Усе прама пайшлі. А Ромка бачком, бачком ды налева. Рашыў прабегчы па тых мясцінах, дзе яны з бацькам раней былі. Вось і знаёмая канаўка ўздоўж дарогі. Ромка адразу крок прыцішыў, прыгнуўся крыху, пачаў уважліва заглядваць пад елачкі ды разграбаць прыўзнятыя лісточкі. І аж уздрыгнуў ад нечаканасці: з-пад лапак выглядаў каранасты прыгажун баравік. Ромка палюбаваўся ім, не спяшаючыся, зрэзаў і паклаў у кошык. Ступіў некалькі крокаў — яшчэ адзін, азірнуўся вакол — трэці, чацвёрты!

А дзесьці ў глыбіні лесу крычалі Змітрак, Валодзя і Маня. Яго клікалі. Але Ромка не адгукнуўся. «Яшчэ сюды прыбягуць і мае баравікі пахапаюць», — думаў ён.

Галасы Змітрака, Валодзі і Мані сталі ледзь чутныя. Ромка спалохаўся і пабег да сяброў.

— Дзе гэта ты быў? — незадаволена сустрэў яго Змітрак. — Мы ўсе ногі пазбівалі, цябе шукаючы.

— Заблудзіўся я, — зманіў Ромка і апусціў долу вочы. — Адышоўся ад вас і заблудзіўся.

Падбеглі Валодзя і Маня.

— А мы цябе шукалі, шукалі, — пачала сыпаць Маня. — Думалі ўжо ў вёску бегчы ды старэйшых клікаць...

— Дадому час, — спыніў яе Змітрок і звярнуў на дарогу.

Ромку было няёмка перад сябрамі. Ён ішоў за імі, апусціўшы галаву. Але настрой яго адразу ўзняўся, калі яны ўвайшлі ў вёску.

— Глядзі ты, — дзівіліся сустрэчныя, — такі малы, а поўны кошык баравічкоў накалупаў. А ты, Змітрок, пэўна, варон лічыў. Толькі дно закрыў.

Хацеў Змітрок сказаць, што не да баравічкоў яму было, што вось гэтага Ромку шукаў, ды змаўчаў.

Назаўтра Ромка сам да Змітрака пайшоў. Там Валодзю і Маню застаў. З кошыкамі.

— І я з вамі! — гукнуў Ромка.

— Не, — панура адказаў Змітрок, — мы цябе з сабой не возьмем.

— А чаму?

— А таму! — адказаў за Змітрака Валодзя.

1. Ці спадабаліся вам паводзіны Ромкі ў лесе? Патлумачце.
2. Чаму дзеці не захацелі браць яго з сабой у другі раз? Ці правільна яны зрабілі?
3. Як бы вы растлумачылі Ромку апошнія словы Валодзі?
4. Што хацеў сказаць аўтар чытачам гэтай гісторыяй?
5. Якая з прапанаваных прыказак найбольш падыходзіць да асноўнай думкі апавядання?
 - Умеў памыліцца, умей і паправіцца.
 - Як ты да людзей, так і людзі да цябе.

Давайце абмяркуем. Ці вінаваты, на вашу думку, герой апавядання Ромка? Чаму? Што вы параілі б хлопчыку, каб сустрэлі яго?

Перакажыце змест твора па пытаннях.

1. Куды збіраліся ісці Змітрок, Валодзя і Маня?
2. Хто папрасіўся ісці разам з імі?
3. Як паводзіў сябе Ромка ў лесе?
4. Чаму толькі ён адзін набраў цэлы кошык баравікоў?
5. З-за чаго дзеці не ўзялі Ромку з сабой у грыбы ў другі раз?

ПРАВЕРЦЕ СЯБЕ

Ведаю...

1. Хто аўтары казак «Жабкі і Чарапаха» і «Залатое сэрца»?

2. Які твор заканчваецца такімі радкамі?

а) Хто ні крочыў, гаварыў:

— Малайчына, Толя...

Снег сцяжынку не замёў,

Церусіў паволі;

б) «Хлопчыкі не ведалі, што добрае слова, шчырае слова сапраўды можа зрабіць цуд».

3. Чый гэта партрэт?

«Аднойчы ў двары з'явілася дзяўчынка. У яе былі светлыя кучаравыя, як у анёла на паштоўцы, валасы, вялікія сінія вочы і тонкая шыйка».

4. Каму з герояў дадзена наступная характарыстыка?

а) «Нічым знешне не вылучаўся сярод іншых людзей, але ўсе ведалі, што ў яго грудзях — алавянае сэрца. На кожнага, хто страчаўся з ім і пачынаў размову, нібы навальваўся нейкі цяжар, а з твару надоўга знікала ўсмешка»;

б) «...ён валодае дзівосным скарбам — сэрцам з чыстага золата. Людзі вельмі шанавалі гэтага чалавека, побач з ім жылося лёгка і светла. Чалавек з залатым сэрцам

заўсёды быў гатовы прыйсці на дапамогу кожнаму, хто трапляў у бяду. Таму ён заўсёды быў акружаны людзьмі».

5. Да якіх твораў зроблены малюнкi? Назавіце аўтараў гэтых твораў.

Разумею, магу растлумачыць...

1. З-за чаго Чарапаха з казкі Уладзіміра Караткевіча «Жабкі і Чарапаха» пакрыўдзілася на жаб і вярнулася назад у сваё балотца-возера? Ці правільна яна зрабіла?

2. Чаму дзеці з апавядання Міколы Янчанкі «А таму!» не захацелі браць з сабой Ромку ў лес другі раз?

3. Пра якіх людзей гавораць, што ў іх залатое сэрца?

4. За што хвалілі людзі галоўнага героя з верша Паўлюка Пранузы «Сёння ў Толі выхадны»?

З м е с т

ПРЫГОЖАЯ ПТУШКА ПЕР'ЕМ, А ЧАЛАВЕК ВУЧЭННЕМ

Ніна Галіноўская. Дзень добры, школа!	6
Лідзія Арабей. Новы сшытак	9
Ніл Гілевіч. Калі ранец лёгкі і калі цяжкі?	14
Мар'ян Дукса. Ці так чытала?	17
Васіль Хомчанка. Крывіда	19
<i>Праверце сябе</i>	22

УВОСЕНЬ І ВЕРАБЕЙ БАГАТЫ

Восеньскія песні	24
Восень мая, восень... ..	24
Ой, у полі лянок брала	25
Салавейка, пташачка малёнька	25
Сяргей Грахоўскі. Восень	29
Пятрусь Броўка. Надыход восені	30
Рыгор Ігнаценка. Лістападнік	33
Янка Купала. Лістапад	37
Пімен Панчанка. У грыбы	39
Якуб Колас. Ясныя дні восені	41
<i>Праверце сябе</i>	43

ЧАЛАВЕК БЕЗ РАДЗІМЫ, ШТО САЛАВЕЙ БЕЗ ПЕСНІ

Адам Русак. Мой край	46
Мікола Мятліцкі. На мове роднай	49
Уладзімір Караткевіч. Мая Беларусь	50
Пімен Панчанка. Песня пра Мінск	54
Уладзімір Мяжэвіч. Цяцэрка	56
Пятрусь Броўка. Песня хлебу	61
<i>Праверце сябе</i>	63

ДОБРЫ ЧАЛАВЕК І ЖЫВЁЛУ ШКАДУЕ

Ніна Галіноўская. Сябры прыроды	66
Якуб Колас. Ластаўкі	71
Авяр'ян Дзеружынскі. Добрае сэрца	76
Аляксей Якімовіч. Ножык	80
Эдзі Агняцвет. Чаму ў трывозе Дзед Мароз?	86
<i>Праверце сябе</i>	89

ЗІМОВЫ ДЗЯНЁК, ШТО КАМАРОЎ НАСОК

Якуб Колас. Зіма	92
Ніл Гілевіч. Снежны дзед	96
Мікола Маляўка. Белыя ключы	98

Васіль Хомчанка. Елка з белымі кветкамі ...	101
Васіль Жуковіч. Цудоўныя святы	108
Калядныя песні	109
Добры вечар таму, хто ў гэтым даму... ..	109
Го-го-го, каза... ..	109
<i>Праверце сябе</i>	111

ЯК ТЫ ДА ЛЮДЗЕЙ, ТАК І ЛЮДЗІ ДА ЦЯБЕ

Эдзі Агняцвет. Вельмі «ветлівы» Мікіта ...	114
Уладзімір Караткевіч. Жабкі і Чарапаха (Скарочана)	116
Ніна Мацяш. Залатое сэрца	122
Паўлюк Прануза. Сёння ў Толі выхадны ...	128
Лідзія Арабей. Добрая фея	130
Мікола Янчанка. А таму!	135
<i>Праверце сябе</i>	139

Спіс выкарыстаных крыніц

(Назва ўстановы адукацыі)

Навучальны год	Імя і прозвішча вучня	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака вучню за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			

Вучэбнае выданне

Жуковіч Мікалай Васільевіч

ЛІТАРАТУРНАЕ ЧЫТАННЕ

Вучэбны дапаможнік для 3 класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання

У дзвюх частках

Частка 1

2-е выданне, перапрацаванае і дапоўненае

Нач. рэдакцыйна-выдавецкага аддзела *С. П. Маляўка*

Рэдактар *Л. Ф. Леўкіна*

Мастак *В. В. Дударэнка*

Вокладка мастака *В. В. Дударэнкі*

Мастацкі рэдактар *К. А. Тарасевіч*

Камп'ютарная вёрстка *Ю. М. Галавейка*

Карэктары *Н. В. Федарэнка, М. У. Колас, Г. М. Мазіна*

Падпісана да друку 28.04.2023. Фармат 70×90^{1/16}. Папера афсетная.
Друк афсетны. Ум. друк. арк. 10,53. Ул.-выд. арк. 5,0. Тыраж 135 334 экз. Заказ

Навукова-метадычная ўстанова «Нацыянальны інстытут адукацыі»

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 1/263 ад 02.04.2014. Вул. Караля, 16, 220004, г. Мінск

Адкрытае акцыянернае таварыства «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 2/3 ад 10.09.2018. Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, г. Мінск

ПАМ'ЯТКА «ЯК ПРАВІЛЬНА ЧЫТАЦЬ»

1. Бярыце кнігу чыстымі рукамі.
 2. Чытайце толькі седзячы. Спіна павінна быць прамой.
 3. Кнігу патрэбна трымаць на адлегласці 30–40 см ад вачэй.
 4. Чытайце ў асветленым памяшканні, каб святло падала з левага боку.
 5. Старайцеся чытаць у цішыні. Так змест твора запамінаецца лепш.
 6. Непажадана рабіць у кнізе паметкі ручкай або алоўкам. Карыстайцеся закладкай.
 7. Не чытайце ў транспарце.
 8. Праз 15–20 мінут рабіце перапынкі.
-

*Вітольд Бялыніцкі-Біруля.
Задуменныя дні восені*

*Юрый Корнікаў.
Залатая восень*

Станіслаў Жукоўскі. Зіма

Васіль Пяшкун. Зімовы пейзаж

ПАМ'ЯТКА «ЯК СКЛАДАЦЬ ПЛАН АПАВ'ЯДАННЯ»

1. Прачытайце ўвесь твор.
2. Падзяліце яго на сэнсавыя часткі.
3. У думках стварыце малюнак да кожнай часткі.
4. Вызначце самае галоўнае ў кожнай частцы.
5. Падбярыце да кожнай часткі заглавак сваімі словамі або выкарыстайце словы з твора. Загалоўкі запішыце.
6. Прачытайце план. Праверце, ці дакладна адлюстроўвае план змест твора.